

Ἡ βαθειὰ ἀνθρωποκεντρικότητα τῆς λαϊκῆς
εὐκοσμίας καὶ ἡ ἐλευθερία ὡς κάθαρση:
ἀπὸ τὴν Ἀριστοτελικὴν σκέψη καὶ τὴν ἀρχαία τραγωδία
στὴ χριστιανικὴ ἀγάπη καὶ ἀπὸ τὴ Simone Weil
στὸν Martin Luther King τὸν νεώτερο

Μιχαὴλ Θεοδοσιάδης*

Εἰσαγωγή

Κύρια ἐπιδίωξη τοῦ φιλελευθερισμοῦ, κατὰ τὸν Bertrand Russell, εἶναι ἡ ἐξασφάλιση τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας, ἡ ὁποία προϋποθέτει προστασία τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας καὶ περιορισμὸ τῶν ἐξουσιῶν μιᾶς κυβέρνησης¹ βάσει ἐνὸς συνόλου κανόνων κράτους δικαίου². Στὴ ρεπουμπλικανικὴ καὶ δημοκρατικὴ παράδοση, ὅπως ἐκφράζεται μέσα ἀπὸ τὴ σκέψη τῆς Hannah Arendt, ἡ ἐλευθερία ταυτίζεται μὲ τὴ συμμετοχὴ στὰ κοινὰ τῆς πόλεως³. Πιὸ συγκεκριμένα, ἡ φιλελεύθερη κατανόηση τῆς ἐλευθερίας ὡς χειραφέτησης (ὡς *liberation*, μὲ βάση τὴν Arendt) ἀφορᾷ τὴν προστασία τοῦ ἀτόμου ἀπὸ τὶς αὐθαιρεσίες μιᾶς

---

* Ὁ Μιχαὴλ Θεοδοσιάδης εἶναι διδάκτωρ Πολιτικῆς Θεωρίας καὶ Ἱστορίας τῶν Πολιτικῶν Ἰδεῶν τοῦ Goldsmiths, University of London καὶ ὑπεύθυνος Δημοσίων Σχέσεων τοῦ Early Modern Greek Culture Program, The Medici Archive Project.

1. B. Russell, *History of Western Philosophy*. Routledge, London 2000, σσ. 577-578. Πρβλ. M. Theodosiadis, "From Hobbes and Locke to Machiavelli's *virtù* in the political context of meliorism: popular eucosmia and the value of moral memory", *Polis Revista*, 33, 3, σσ. 25-60.

2. F. Hayek, *The Road to Serfdom*, ἐκδ. Routledge, 2007, σ. 86. Βλ. ἐπίσης M. Theodosiadis, *Republican perspectives on populism and hope (Beyond Christopher Lasch)*, PhD Thesis, Goldsmiths, University of London, London 2021, σσ. 118, 130.

3. Hannah Arendt, *On Revolution*, ἐκδ. Penguin, σ. 33. Πρβλ. P. Pettit, *Republicanism: A Theory of Freedom and Government*, ἐκδ. Oxford University Press, Oxford 1997, σσ. 25, 31.

ἐξουσίας. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἡ ρεπουμπλικανικὴ ἐλευθερία (γιὰ τὴν ὁποία ἡ Arendt χρησιμοποιοῖ τὴν ἀγγλικὴ λέξη *freedom*) δὲν σχετίζεται μὲ τὴν ἀποδέσμευση τοῦ ἀτόμου ἀπὸ ἐξουσιαστικούς περιορισμούς ἀλλὰ μὲ τὸν ἄνθρωπο ὡς πολιτικὸ ζῶο καὶ ἐνεργὸ μέλος μιᾶς δημοκρατικῆς πόλεως⁴.

Ἡ παροῦσα μελέτη ἐξετάζει τὴν ἐλευθερία ὡς προϋπόθεση ἐσωτερικῆς κάθαρσης. Ὁ ὅρος κάθαρση παραπέμπει στὴν ἐκρίζωση ἀντιλήψεων ποὺ νομιμοποιοῦν τὴν ὕβριν, δηλαδή «τὴν ὑπερβολή, τὴν παράβαση [καὶ] τὴν παραφροσύνη»⁵, τὴν ὑπέρβαση τῶν ἡθικῶν ὁρίων (ὑπὸ διαφορετικὴ διατύπωση). Ὡστόσο, ἡ ὕβρις δὲν ἀναφέρεται μόνον σὲ προτροπὲς καὶ συνήθειες ποὺ ὀδηγοῦν σὲ φιλονικίες, συρράξεις, στὴν ὑποδούλωση, σὲ βίαιους θανάτους καὶ φυλετικούς ἀποκλεισμούς. Σχετίζεται μὲ τὴν ἄρνηση ἀποδοχῆς ἀξιών ποὺ διέπουν τὴν ἀνθρωποκεντρικὴ εὐκοσμία⁶, βάσει τῆς ὁποίας κάθε ἄνθρωπος (ἀνεξαρτήτως φυλετικῆς ἢ ἐθνικῆς καταγωγῆς) δύναται νὰ ἀναπτύξει ἱκανότητες ποὺ θὰ τοῦ ἐπιτρέψουν νὰ συνεισφέρει μὲ λόγια καὶ ἔργα στὸν κοινὸ κόσμο μιᾶς συλλογικότητας (ὅπως ἡ πόλη, τὸ ἔθνος καὶ πολὺ περισσότερο ὀλόκληρη ἢ οἰκουμένη). Ὑπ’ αὐτὴν τὴν ἔννοια, ἡ κατανόηση τῆς ἐλευθερίας ὡς χειραφέτησης ταυτίζεται μὲ τὴν εὐκοσμία ἐφ’ ὅσον ἀναγνωρίζει τὴν ἀνάγκη ριζικῆς ἀποβολῆς ὅλων τῶν ἀντιλήψεων ποὺ ὀδηγοῦν σὲ παραβιάσεις ἀτομικῶν καὶ προσωπικῶν ἐλευθεριῶν. Ταυτίζεται ἐπίσης καὶ μὲ τὴ ρεπουμπλικανικὴ ἐλευθερία –γιὰ τὴν ὁποία ἡ χειραφέτηση ἀποτελεῖ μονάχα προϋπόθεση (μὲ βάση τὴν Arendt)⁷– ἐφ’ ὅσον ἐπικεντρώνεται στὴν πράξη (*action*)⁸, μὲσω τῆς ὁποίας δίδεται ἡ δυνατότητα στὸν ἄνθρωπο νὰ συνεισφέρει στὰ κοινά⁹. Ἡ βασικὴ διαφορὰ τῆς ἐλευθερίας ὡς καθάρσεως ἀπὸ τὴ

4. Hannah Arendt, *The Human Condition*, ἐκδ. University of Chicago Press, Chicago 1988, σ. 27.

5. Κ. Καστοριάδης, *Ἡ Ἑλληνικὴ Ἰδιαιτερότητα*, Τόμος Β', ἐκδ. Κριτική, Ἀθήνα 2008, σ. 111.

6. Ὁ ὅρος εὐκοσμία θὰ ἐξηγηθεῖ περαιτέρω στὶς ἐπόμενες παραγράφους. Γιὰ μιὰ σύντομη περιγραφή βλ. καὶ Μ. Θεοδοσιάδης, «Βυζαντινὲς Ἐκρήξεις Λαϊκοῦ Οἰκουμηνισμοῦ», *περ. Res Publica* 4 (2021), σ. 88.

7. Hannah Arendt, *On Revolution...*, ὁ.π., σ. 29.

8. Ὁ.π.

9. Μ. Theodosiadis, “From Hobbes and Locke to Machiavelli’s *virtù* in the political context of meliorism: popular eucosmia and the value of moral memory”, *Polis Revista*, 33, 3, σ. 25.

φιλελεύθερη και ρεπουμπλικανική της κατανόηση έχει να κάνει με την προσήλωση τής πρώτης όχι στις κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες που αποτρέπουν ήθικες παραβάσεις, αλλά στις προϋποθέσεις που διαμορφώνουν συνθήκες εντός των οποίων οι άλλες δύο ελευθερίες θα μπορούσαν να ευδοκιμήσουν, προϋποθέσεις που αφορούν τη *vita contemplativa* (θεωρητικός βίος), τον έσωτερικό δηλαδή κόσμο των ανθρώπων και πιο συγκεκριμένα την αποδέσμευση του προσωπικού «εγώ» από κοσμοαντιλήψεις ή συνήθειες που έξυπηρετούν ένστικτα και πάθη (όπως είναι η φιλαυτία, η πλεονεξία και η ακόρεστη βούληση για κυριαρχία), τα οποία μάς ώθουν στην τέλεση ήθικων παραβάσεων¹⁰. Οι φιλοσοφικές τοποθετήσεις και αναλύσεις τής Simone Weil ρίχνουν φως στη διαδικασία μέσω τής οποίας τό «εγώ» αποδεσμεύεται από την ύβριν.

Όπως λοιπόν αναφέρει η Weil, υπάρχει μία σφαίρα που βρίσκεται έξω από αυτόν τον κόσμο, ένα πρόσωπο πεδίο, το οποίο κάθε άνθρωπος που επιδιώκει να δραπετεύσει από τη συλλογικότητα δύναται να ανακαλύψει¹¹. Έφ' όσον «τό πρόσωπο υποτάσσεται από τη φύση του στο συλλογικό, δεν μπορεί να υφίσταται γι' αυτό η έννοια του φυσικού δικαίου»¹². Το δίκαιο, σύμφωνα με την ίδια, προϋποθέτει λύτρωση από την αμαρτία. Αυτό επιτυγχάνεται μόνον όταν υπερβαίνουμε το προσωπικό και το συλλογικό, το οποίο δυσχεραίνει τις ανθρώπινες επικοινωνίες και οδηγεί σε συγκρούσεις, έφ' όσον ώθει τα μέλη μιᾶς ομάδας να αντιλαμβάνονται και να κρίνουν τὸ καθετὶ με βάση τὰ κριτήρια που ἡ ἴδια ἡ ομάδα πρεσβεύει¹³. Όταν κάποιος ανυψώνεται στο πρόσωπο, τὴ στιγμή εκείνη ανακαλύπτει ὅτι «υπάρχει κάτι μέσα στην ψυχή του, ένα μικρό κομματάκι, στο

10. Με βάση τὸν Πλάτωνα: «πλεονεξίαν ὁ πᾶσα φύσις πέφυκεν διώκειν» (Πλάτ. Πολιτεία, ἐκδ. Πόλις, Ἀθήνα 2014, σ. 108). Γιὰ τὸν Ἅγιο Μάξιμο, αἰτία τῆς ἀμαρτίας καὶ κάθε πάθους «ἐστὶν ἡ γεννητικὴ ὡς προεῖρηται, καὶ αὐξητικὴ τοῦ πάθους πλεονεξία» (Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, Κεφάλαια Περί Ἀγάπης, ἐκδ. Ζήτρος, Θεσσαλονίκη 2019, σ. 206). Ἡ δὲ φιλαυτία εἶναι ἡ «μητέρα τῶν παθῶν» (ὁ.π., σ. 220)· «ὁ ἔχων αὐτὴν ἔχει πάντα τὰ πάθη» (ὁ.π., σ. 294) καὶ «ταύτης γὰρ ἀναιρουμένης συναναιροῦνται πάντες οἱ ἐξ αὐτῆς» (ὁ.π., σ. 260).

11. Simone Weil, *An Anthology*, Penguin Classics, London 2005, σ. 77.

12. Ὁ.π.

13. Siân Miles, *Εἰσαγωγή*, στό: Simone Weil, *An Anthology*, Penguin Classics, London 2005, σ. 54.

ὁποῖο τὸ συλλογικὸ δὲν μπορεῖ νὰ ἀσκήσει κανέναν ἔλεγχο»¹⁴. Κατ' ἐπέκταση, ἀνακαλύπτει ὅτι δὲν ὑφίσταται πλέον στὴν πηγὴ του καμμία πιά μέσα του ἀνάγκη νὰ ἐξυμνήσει τὸ δικό του «ἐγώ», ἐφ' ὅσον τὸ ἴδιο τὸ «ἐγώ» ἔχει δοθεῖ ὀλοκληρωτικὰ στὸν Θεό¹⁵. Καθὼς τὸ «ἐγώ», τὸ ὁποῖο (γιὰ τὴ Weil) διαμορφώνεται ἐξ ὀλοκλήρου ἀπὸ τὸ συλλογικὸ, ὀφείλει νὰ μετασχηματισθεῖ οὕτως ὥστε ὁ ἄνθρωπος νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ του¹⁶. Ὡς ἐκ τούτου, ὁ ἀνθρώπινος ἑαυτός, ποὺ εἶναι συνώνυμος μὲ τὸν ἐγωκεντρισμὸ καὶ τὴ φιλαυτία, καθὼς ἐξηγεῖ ὁ Miklos Vető ἀναφερόμενος στὴ Weil¹⁷, ὀφείλει νὰ ἀπο-δημιουργηθεῖ, νὰ ἐκμηδενισθεῖ¹⁸, καὶ νὰ περάσει στὴν ἀνυπαρξία¹⁹.

Ἐν συγκρίσει πρὸς τὴ Weil, ἡ παρούσα μελέτη ἀκολουθεῖ μία μετριοπαθέστερη στάση ἀναφορικὰ μὲ τὸ ἀπρόσωπο πεδίο. Ἐνστερνίζεται τὴν ἄποψη τοῦ Freeman, ὁ ὁποῖος ἀπορρίπτει τὴν ὀλικὴ ἀποδημιουργία τοῦ ἑαυτοῦ ὡς τὸν μοναδικὸ τρόπο ἀποβολῆς τῆς ὕβρεως. Ὅταν κάποιος ὑψώνεται πάνω ἀπὸ τὸ προσωπικὸ καὶ τὸ συλλογικὸ, διεισδύοντας στὸ ἀπρόσωπο πεδίο, ἐξακολουθεῖ νὰ συντηρεῖ τμῆμα τῶν ἀναμνήσεων του· δὲν παύει τὸ ἴδιο τὸ ἄτομο νὰ ὑφίσταται ὡς προσωπικότητα, μὲ ὕλικὴ καὶ διανοητικὴ ὑπόσταση²⁰. Ὡς ἐκ τούτου, ἡ πλήρης ἐκμηδένιση τοῦ «ἐγώ» μὲ στόχο τὴν ἐκμηδένιση τῶν στοιχείων ποὺ ἀποκομίζουμε ἀπὸ τὴ συλλογικότητα ἐνδέχεται νὰ μᾶς ὠθήσει στὴν καταστροφὴ τῆς ἴδιας μας τῆς (φυσικῆς) ὑπάρξεως. Αὐτὴ ἡ ἰδέα, ἰσχυρίζεται ὁ Vető, ὠθήσε τὴ Weil πρὸς τὴν αὐτοκαταστροφὴ, τὸν θάνατο²¹. Ἐπιπλέον, ὅπως ὑποστήριξε ὁ William James (2004), ἡ ἐποικοδομητικὴ ἐπίδραση τοῦ θρησκείεσθαι στὸν ἄνθρωπο ἐνδέχεται

14. Simone Weil, *An Anthology...*, ὁ.π., σ. 77.

15. Ὁ.π., σ. 99.

16. Simone Weil, *Gravity and Grace*, Routledge Classics, London 2002, σ. 3.

17. M. Vető, *The Religious Metaphysics of Simone Weil*, State University of New York Press, New York 1994, σ. 18.

18. M. Vető, *The Religious Metaphysics of Simone Weil...*, ὁ.π., σ. 11. Πρβλ. M. Freeman, "Beholding and Being Beheld: Simone Weil, Iris Murdoch, and the ethics of attention", *The Humanistic Psychologist*, [e-journal], 2 (43), (2015), σσ. 160-172, ἰδίως σ. 164.

19. Simone Weil, *Gravity and Grace...*, ὁ.π., σ. 33.

20. M. Freeman, "Beholding and Being Beheld: Simone Weil, Iris Murdoch, and the ethics of attention", ὁ.π., σ. 165.

21. M. Vető, *The Religious Metaphysics of Simone Weil...*, ὁ.π., σ. 154.

νά συνοδεύεται από επικίνδυνες υπερβολές²², όπως για παράδειγμα ή έντονη προσκόλληση με τὰ επέκεινα, στον βαθμό που αναιρεί την ίδια την ύπαρξη του ανθρώπου ως φυσικοῦ ὄντος²³. Ἡ περίπτωση τῆς Weil ἀποτελεῖ ἕνα τέτοιο παράδειγμα ὅπου ὁ ἐγωισμὸς καὶ ἡ ἴδια ἡ ὑλικὴ ὑπαρξὴ τοῦ ἀνθρώπου ὡς ὄντοτητα συσχετίζονται, με ἄμεση συνέπεια κάθε προσπάθεια ἐξάλειψης τοῦ πρώτου νὰ ὀδηγεῖ στὴν ὀλικὴ ἐξόντωση τοῦ δευτέρου. Ὡς ἐκ τούτου, θὰ μπορούσαμε νὰ ἐπικαλεστοῦμε τὴ στάση τοῦ James ἀναφορικὰ με τὴν ἠθικὴ ἀξία τῆς πνευματικότητας, ὥστε νὰ προσεγγίσουμε τὴν ιδέα τῆς Weil σχετικὰ με τὴν ἱερότητα τοῦ ἀπρόσωπου πεδίου, τὸν ἐσωτερικὸ ἐξαγνισμὸ καὶ τὴν τέλεια ἀγάπη ἀπὸ μία πιὸ ἀσφαλῆ ὁδὸ. Γιὰ τὸν James, ἡ κατάσταση τῆς ἀγιότητας (saintliness), ἡ ὁποία προσιδιάζει με τὴν ἔννοια τῆς ἀπρόσωπης σφαίρας τῆς Weil, ἐνεργοποιεῖ ἐσωτερικὲς ψυχικὲς ἐνέργειες ποὺ ἐξαγνίζουν τοὺς ἀνθρώπινους λογισμοὺς δίχως νὰ ἀπειλεῖ τὴ φυσικὴ ὑπόσταση τοῦ ἀνθρώπου²⁴. Ἡ ἀγιότητα ὀδηγεῖ στὴν «ἀτάραχη εὐδαιμονία»²⁵, στὴν «εὐγένεια, ἀγνότητα, φιλανθρωπία, ὑπομονή, αὐτογνωσία καὶ αὐτοκυριαρχία»²⁶.

Στὴν ἑλληνορθόδοξη παράδοση ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ σκέψη τοῦ Νικήτα Στηθάτου, βάσει τῆς ὁποίας κάθε ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ ἀναζητεῖ μία ἰσορροπία ἀνάμεσα στὰ θεῖα καὶ τὰ ἐγκόσμια: «*ἰσότητι μέσον θείων καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων ἀρόρεπῆ καὶ κατ' εὐθεῖαν αὐτῇ συνυψούμενον τῇ δυάδι, ὡς μηδαμῶς εἶναι ῥέπουσαν αὐτὴν ἔνθεν ἢ ἐκεῖθεν*»²⁷. Γιὰ τὸν Στηθάτο, ὅταν «*διὰ τῆς ἐνυποστάτου σοφίας τοῦ Λόγου*» ἐξετάζουμε ἐνδελεχῶς τὰ ἀνθρώπινα πεπραγμένα καὶ περιφρονήσουμε τὰ κατώτερα ἐπίγεια πράγματα («*κάτω καταφρονῆσαι*») οἱ εἴσοδοι ἀπὸ ὅπου εἰσβάλλει κάθε πειρασμὸς σφραγίζονται ὀριστικὰ²⁸. Ὅπως ἀναφέρει χαρακτηριστικὰ, πρὶν ἀπὸ τὴν παράβαση τοῦ Ἀδάμ καὶ τῆς Εὕας, ἡ σάρκα δὲν ἐπιθυμοῦσε

22. W. James, *The Varieties of Religious Experience*, Barnes & Noble Classics, New York 2004, σ. 297.

23. Ὁ.π., σ. 321.

24. W. James, *The Varieties of Religious Experience*, ὁ.π., σ. 241.

25. Ὁ.π., σ. 241.

26. Ὁ.π., σ. 321.

27. Νικήτα Στηθάτου, *Περὶ Ψυχῆς*, ἐκδ. Ζῆτρος, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 104.

28. Ὁ.π., σ. 138.

τὰ ἀντίθετα τοῦ πνεύματος, «οὔτε τὸ πνεῦμα κατὰ τῆς σαρκός, ἄρχοντα γὰρ αὐτὸν ὁ Θεὸς πάντων τῶν ἑαυτοῦ καὶ βασιλέα πάσης τῆς κτίσεως ἐποίησεν»²⁹. Ὑπὸ διαφορετικὴ διατύπωση, μετὰ ἀπὸ τὴν πτώση τοῦ ἀνθρώπου ἢ σάρκα ὑπερισχύει τοῦ πνεύματος. Συνεπῶς, ἀπώτερος στόχος τῶν ἀνθρώπων εἶναι «διὰ τῆς ἐνυποστάτου σοφίας τοῦ Λόγου» ὅχι νὰ ἀπαρνηθοῦν τῆ (γῆινη) φυσικὴ τους ὑπόσταση, ἀλλὰ νὰ περιφρονήσουν τὶς κατώτερες («κάτω καταφρονῆσαι»), τὶς πιὸ χθόνιες καὶ ἐφήμερες σαρκικὲς ἐπιθυμίες ποὺ ὀδηγοῦν στὴν ὑπερβολή, τὴν ἁμαρτία καὶ τὸν ἐκφυλισμὸ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Μὲ ἄλλα λόγια, ὁ Στηθάτος ὑπαινίσσεται τὴν ἀνάγκη τήρησης μιᾶς ἰσορροπίας μεταξὺ πνεύματος καὶ σάρκας. Ὑπὸ τὸ πρίσμα αὐτό, ἡ διασύνδεση μὲ τὴ σφαῖρα τοῦ ὕψιστου ἰδανικοῦ ὀδηγεῖ στὸν ἐξαγνισμὸ τῆς ψυχῆς, στὴν ἀπόρριψη τῆς φιλαυτίας καὶ τοῦ ἐγωισμοῦ, χωρὶς νὰ ἀπειλεῖται αὐτὸ ποὺ ὁ Reinhold Niebuhr ἀποκαλοῦσε «βούληση γιὰ ζωὴ»³⁰. Ἐπομένως, ἀπώτερος στόχος τῆς ἐπαφῆς μας μὲ τὸ ἀπρόσωπο πεδίο εἶναι ὁ μετασχηματισμὸς τοῦ «ἐγώ» καὶ ὅχι ἡ φυσικὴ του καταστροφή. Μέσα ἀπὸ αὐτὴ τὴ διαδικασία ἀναδύεται ἓνας «νέος ἑαυτός», ἐξαγνισμένος ἀπὸ τὰ πάθη. Ἐπιπλέον, ὁ αὐτο-εξαγνισμὸς τῆς ψυχῆς μέσῳ τῆς ἐνδοσκοπήσεως συνδέεται ἄμεσα μὲ τὴν ἀγάπη, ἢ ὁποῖα (ὅπως εἶχε ἰσχυρισθεῖ ὁ Ἀφροαμερικανὸς Βαπτιστὴς ἱερέας καὶ ἡγέτης τοῦ Κινήματος γιὰ τὰ Πολιτικὰ Δικαιώματα Martin Luther King ὁ νεώτερος) πηγάζει ἀπὸ τὴ θεϊκὴ εὐταξία καὶ κατευθύνεται βαθιὰ μέσα στὸν ἀνθρώπινο νοῦ³¹. Ἡ ἀγάπη εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ βασικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἀνθρωποκεντρικῆς εὐκοσμίας. Συχνὰ ἡ εὐκοσμία συγγέεται μὲ τὴν εὐταξία (ἢ τὴν εὐνομία). Ὅπως ἀναφέρει χαρακτηριστικὰ ὁ Πλήθων ὁ Γεμιστός, στὸν ἐπουράνιο κόσμον τῶν θεῶν «[ἄ]παντα γὰρ ἂν εὐνομίας τε ἄκρας καὶ εὐκοσμίας μεστὰ εἶναι τάκει»³². Ὡστόσο, στὴ δική μας ἐκδοχὴ ἡ εὐκοσμία βασιζέται στὴ φιλία, ἀποτέλεσμα τῆς ὁποίας εἶναι ἡ εὐταξία καὶ ἡ ἀρμονικὴ συνύπαρξη. Μὲ βάση τὸν Ἀριστοτέλη, ἡ ὑπαρξὴ τῆς πόλεως προϋποθέτει συμμετοχὴ

29. Ὁ.π., σ. 114.

30. R. Niebuhr, *Moral Man Immoral Society...*, ὁ.π., σ. 63.

31. M. L. King, *A Testament of Hope*, ἐκδ. HarperOne, San Francisco CA 1986, σ. 260.

32. Πλήθων Γεμιστός, *Νόμοι*, ἐκδ. Ζήτηρος, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 118.

στό «εὖ ζῆν», δηλαδή σὲ μία ζωὴ τέλειᾶς αὐτάρκειας³³. Μία τέτοια ζωὴ ἐξασφαλίζει ἡ ἐπιθυμία μας («προαίρεσις») γιὰ συμβίωση («συζῆν»). Ὅμως, ἡ ἄρμονικὴ συμβίωση εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς φιλικῆς διάθεσης («ἡ γὰρ τοῦ συζῆν προαίρεσις φιλίας»)³⁴. Συνεπῶς, ἡ δημιουργία ἰσχυρῶν δεσμῶν φιλίας μεταξὺ πολιτῶν διασφαλίζει τὴ συλλογικὴ εἰρήνη (δηλαδή τὴν εὐταξία), προστατεύοντας τὴν πόλη ἀπὸ καταστροφικὲς ἐμφύλιες συγκρούσεις καὶ διχασμούς. Ἐπιπλέον, ἡ λέξη *φιλία* προέρχεται ἀπὸ τὸ ρῆμα *φιλῶ*, τὸ ὁποῖο στὰ νέα ἑλληνικὰ μεταφράζεται ὡς «ἀγαπῶ»³⁵. Ἀναφορικὰ μὲ τὴν ἐτυμολογία τῆς εὐκοσμίας, τὸ πρόθεμα εὖ (ὅπως εἶδαμε παραπάνω) ὑπονοεῖ τὸ «καλό». Στὴ δική μας περίπτωση παραπέμπει στὴν καλὴ καὶ φιλικὴ διάθεση. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἡ λέξη «κόσμος» ἀναφέρεται στὴν ἀνθρωπότητα συνολικὰ ἢ/καὶ τίς «κοσμικὲς» ὑποθέσεις τῶν «ἀπλῶν ἀνθρώπων» τῆς κοινωνίας³⁶. Συνδέεται μὲ αὐτὸ πού ὁ Στηθάτος ἀποκαλοῦσε «φιλάνθρωπον» συναίσθημα³⁷, τὸ ὁποῖο ὥστόσο δὲν παραπέμπει στὴ σύγχρονη ἔννοια τῆς φιλανθρωπίας, στὴν ἐθελοντικὴ ὑλικὴ βοήθεια πρὸς ἄλλους ἀνθρώπους (μέσω δωρεῶν). Πρόκειται γιὰ τὸ συναίσθημα πού (μὲ βάση τὸν Βυζαντινὸ θεολόγο) καθιστᾶ τοὺς ἀνθρώπους ἀνώτερους ἀπὸ τὰ ἄλογα ζῶα. «Τὸ δὲ καθ' ὁμοίωσίν ἐστι τὸ δίκαιον, τὸ ἀληθές, τὸ εὖσπλαγχνον, τὸ συμπαθές, τὸ φιλάνθρωπον. Ἐν οἷς οὖν ταῦτα ἐνεργεῖ καὶ φυλάττεται, ἐν ἐκείνοις ὁρᾶται τρανῶς καὶ τὸ κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν, κατὰ φύσιν μὲν δηλαδή κινουμένοις, κατὰ δὲ ἀξίαν τῶν ἀλόγων ὑπερκειμένοις»³⁸. Συνοφίζοντας, ἡ εὐκοσμία παραπέμπει α) στὴ φιλία, στὴν «ἀγάπη» πρὸς κάθε ἀνθρώπο, μὲ ἄλλα λόγια πρὸς ὀλόκληρη τὴν ἀνθρωπότητα καὶ β) στὸ φιλόδημο συναίσθημα: τρέφει δηλαδή φίλια (εὖ) αἰσθήματα πρὸς ὅλη τὴν ἀνθρωπότητα καὶ –συνεπῶς– πρὸς τοὺς ἀνθρώπους μιᾶς κοινωνίας, πρὸς τὸν «λαό», πρὸς τὸν «μέσο ἀνθρώπο». Αὐτὴ ἡ ἀνθρωποκεντρικὴ καὶ οἰκουμενικὴ ὑπόσταση τῆς εὐκοσμίας, ὅπως ἐκφράζεται μέσα ἀπὸ τὴ χριστιανικὴ ἀγάπη τοῦ King, θὰ συζητηθεῖ

33. Ἀριστοτ. *Πολιτικά*, τόμ. 2, ἐκδ. Κάκτος, Ἀθήνα 1993, σ. 52.

34. Ὁ.π.

35. Κ. Καστοριάδης, *Ἡ Ἑλληνικὴ Ἰδιαιτερότητα*, τόμ. Β', ὅ.π., σ. 266.

36. Δ. Δημητράκος, *Μέγα Λεξικὸν ὅλης τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης*, ἐκδ. Δομῆ, Ἀθήνα 2008, σ. 4069.

37. Νικήτα Στηθάτου, *Περὶ Ψυχῆς*, ὅ.π., σ. 80.

38. Ὁ.π.

περαιτέρω στην επόμενη ενότητα της παρούσας μελέτης. Κατόπιν θα εστιάσουμε στη διαδικασία μέσω της οποίας η ανθρωποκεντρική θεμελίωση της εὐκοσμίας δύναται να οδηγήσει στον αυτο-εξαγνισμό του «ἐγώ», στην αποδέσμευση του ανθρώπου από τη φιλαυτία και τη βούληση για κυριαρχία, από τα βασικά κοινῶς αἴτια που ἐκτρέφουν μορφές κοινωνικῆς ὕβρεως ὅπως ὁ ρατσισμὸς καὶ ἡ μισαλλοδοξία.

Εὐκοσμία, ἀγάπη καὶ ανθρωποκεντρικὴ ὑπόσταση

Προτὸ μιλῆσουμε γιὰ τὴν κάθαρση, θεωροῦμε ὅτι πρέπει νὰ ἀναφερθοῦμε στὴν ανθρωποκεντρικὴ ἀγάπη, ἡ ὁποία, μὲ βάση τόσο τὴ φιλοσοφία τοῦ King ὅσο καὶ τοῦ ἀγίου Μαξίμου, μᾶς ὠθεῖ στὴν ἀπελευθέρωση ἀπὸ τὴν κυριαρχία τοῦ πάθους τῆς ἐκδίκησης, τῆς μνησικακίας καὶ τῆς φιλαυτίας. Ὅποιος ἀγαπᾷ καὶ ἀφιερώνεται στὸν Θεό, γράφει ὁ ἅγ. Μάξιμος, ἀποκόπτεται ἀπὸ τὰ πάθη³⁹, ἐνῶ ὅσοι ἐξαγνίζονται ἀπὸ αὐτὰ ἐπιτυγχάνουν τέλεια γνώση⁴⁰. Ἐπιπλέον, ἡ ἀγάπη στὸν Θεό «εἰς τὴν θεϊαν ὁμιλίαν αἰεὶ φιλεῖ πτερωσαὶ τὸν νοῦν· ἡ δὲ εἰς τὸν πλησίον αἰεὶ καλὰ λογίζεσθαι περὶ αὐτοῦ παρασκευάζει»⁴¹. Ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸ δίνει φτερὰ στὴν ψυχὴ. Τῆς ἐπιτρέπει νὰ ἀγγίξει τὰ ἐπουράνια βασιλεία, ὥστε νὰ ἔλθει σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸ ἀπρόσωπο πεδίο (μὲ βάση τὴ Weil). Ἡ ἀγάπη τόσο πρὸς τοὺς ἀνθρώπους (εὐκοσμία δηλαδή) ὅσο καὶ πρὸς τὸν Θεὸ ἀποτελοῦν δύο ἀπὸ τὶς πιὸ σημαντικὲς πτυχὲς τῆς φιλοσοφίας τοῦ King, τὴν ὁποία θὰ προσπαθήσουμε νὰ προσεγγίσουμε ἐδῶ.

Μετὰ ἀπὸ τὴν ἀποφοίτησή του ἀπὸ τὸ πανεπιστήμιο (στὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1950), ὁ King θὰ ἀσπασθεῖ φιλοσοφικὲς πεποιθήσεις, οἱ ὁποῖες τὸν ἀπομακρύνουν ἀπὸ τὴν ὀπτιμιστικὴ ἀλλὰ «ἐπιφανειακὴ» προσέγγιση τοῦ φιλελευθερισμοῦ ἀναφορικὰ μὲ τὴν ἀνθρώπινη φύση⁴². Αὐτὸς ὁ ὀπτιμισμὸς ἦταν κυρίαρχος ὄχι μόνον μέσα σὲ κύκλους ἀκτιβιστῶν τοῦ Κοινωνικοῦ Εὐαγγελίου, τοὺς ὁποίους ἐνέπνεαν

39. Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, *Κεφάλαια Περὶ Ἀγάπης*, ὁ.π., σ. 320.

40. Ὁ.π., σ. 332.

41. Ὁ.π., σ. 376.

42. M. L. King, *A Testament of Hope*, ὁ.π., σ. 36.

οί ιδέες του Βαπτιστή ιερέα Walter Rauschenbusch, αλλά (όπως αναφέρει ο David Jeffries Garrow) σχεδόν σε όλες τις τάσεις και τα ρεύματα του Ευαγγελικού φιλελευθερισμού⁴³. Η έπαφή του King με τη σκέψη του Niebuhr ήταν καθοριστική για τον ίδιο, γράφει ο Taylor Branch⁴⁴, καθώς μέσω αυτής αναγνώρισε «την πολυπλοκότητα των ανθρωπίνων κινήτρων» και τις πιθανότητες επικράτησης και κυριαρχίας της άμαρτίας, μιὰς από τις πιο καταστροφικές εκφάνσεις της ανθρώπινης φύσης⁴⁵. Τοιουτοτρόπως, ο King αποστρέφεται τον «έπιφανειακό» φιλελευθερισμό, ο οποίος είχε καταστεί *lingua franca* στους ακαδημαϊκούς κύκλους της εποχής του, και θέτει ως κεντρικό πυρήνα της σκέψης του ζητήματα που αφορούν την έμφυτη ανθρώπινη ροπή προς τη φιλαυτία, προς την υπερβολική και την παράλογη αγάπη (φιλία) για τον ίδιο μας τον έαυτο (με βάση τον όρισμό του Αγίου Μαξίμου του Όμολογητού)⁴⁶, μία αγάπη που εκτρέφει το μίσος «προς τον πλησίον»⁴⁷. Για τον Niebuhr, η φιλαυτία και ο έγωκεντρισμός, ή βούληση για κυριαρχία, ο φθόνος και η μισαλλοδοξία έξουδετερώνουν κάθε προσπάθεια έδραίωσης καθεστώτων απόλυτης κοινωνικής δικαιοσύνης⁴⁸ και τέλειας ειρήνης μεταξύ ανθρώπων⁴⁹. Για τον King, μία από τις πιο άκραιες εκφράσεις τούτης της έμφυτης ροπής προς αυτό του είδους τις άμαρτίες⁵⁰ ήταν το καθεστώς ανελευθερίας και αποκλεισμού

43. D. J. Garrow, *Bearing the Cross, Martin Luther King, Jr., and the Southern Christian Leadership Conference*, έκδ. Vintage Books, New York 1986, σ. 42.

44. T. Branch, *Parting The Waters. Martin Luther King and the Civil Rights Movement 1954-63*, έκδ. Macmillan, 1988, σ. 87.

45. M. L. King, *A Testament of Hope*, ό.π., σ. 36.

46. Μαξίμου του Όμολογητού, *Κεφάλαια Περί Αγάπης*, ό.π., σ. 326.

47. Ό.π., σ. 294.

48. D. J. Garrow, *Bearing the Cross, Martin Luther King, Jr., ό.π.*, σ. 42 (σημ. 81). Πρβλ. C. Lasch, *The True and Only Heaven: Progress and Its Critics*, έκδ. W. W. Norton & Company, New York 1991, σ. 389.

49. R. Niebuhr, *Moral Man Immoral Society...*, ό.π., σ. 22. Πιο συγκεκριμένα, η ανικανότητα του ανθρώπου να υπερνικήσει το πάθος της φιλαυτίας, του φθόνου και της μισαλλοδοξίας που εγείρουν οι συλλογικές ταυτότητες, γράφει ο Niebuhr ενώ άσκει κριτική σε κοινωνικά κινήματα που έμπνέονται από τον «ρομαντικό πασιφισμό» του Leo Tolstoy, καθιστούν τα καλέσματα για παγκόσμια ειρήνη ουτοπικά και τις προσπάθειες έδραίωσης μιὰς κοινωνίας δίχως πολιτικό καταναγκασμό καταδικασμένες σε άποτυχία (σσ. 16, 21-22).

50. M. L. King, *A Testament of Hope*, ό.π., σ. 36.

που βίωναν οι Αφροαμερικανοί. Ή, όπως τὸ θέτει ὁ Lewis Mumford (ἀπὸ διαφορετικῆ ὀπτικῆ προσέγγιση), «[ἡ] στάση μιᾶς ομάδας λευκῶν τοῦ Νότου, ποὺ θὰ λιντσάρουν ἕνα νέγρο μόλις κυκλοφορήσει ἡ φήμη ὅτι βίασε μία λευκὴ προτοῦ ἐξακριβώσουν τὴν ἀλήθεια, εἶναι μία κτηνώδης ὑπερβολὴ μιᾶς φυσικότητας ἀνθρώπινης τάσης»⁵¹ πρὸς τὴν ὕβρη, πρὸς τὴν τάση γιὰ κυριαρχία. Ἀντὶ ὅμως ὁ King νὰ ὀδηγεῖται στὸν πεσιμισμὸ, θεωρώντας τὴν καταστροφὴ καὶ τὴν ἐπικράτηση τῆς ἀδικίας ἀναπόφευκτες, υἱοθετεῖ μία βελτιοδοξία προοπτικὴ γιὰ τὸν ἄνθρωπο. Μία τέτοια προοπτικὴ ὑποκινεῖται ἀπὸ τὴν ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον, ἀπὸ τὴ βαθειὰ πίστη ὅτι κάθε ἄνθρωπος δύναται νὰ ὑπερβεῖ τὴ φυσικὴ του ροπὴ πρὸς τὴν ὕβριν μέσα ἀπὸ τὴν πνευματικὴ διαύγεια, ἡ ὁποία ὀδηγεῖ στὴ συγχώρεση καὶ κατ' ἐπέκταση στὴ λύτρωση τῆς ψυχῆς⁵². Ὅπως ἰσχυρίζεται ἡ ἀκτιβίστρια Nikki Giovanni, ὁ King εἶχε «πίστη στοὺς ἀπλοῦς ἀνθρώπους»⁵³. Ὁ King ἦταν, μὲ ἄλλα λόγια, «φίλος» μὲ τούς «ἀπλοῦς ἀνθρώπους». Ἡ κοσμοθεωρία του ἐπικεντρώνεται στὴ μετάνοια, στὴ δυνατότητα δηλαδή κάθε ἀνθρώπου (τῶν ἐχθρῶν

51. L. Mumford, *The Story of Utopias*, ἐκδ. Peter Smith, Gloucester MA 1959, σ. 255.

52. Μ. Θεοδοσιάδης, «Βελτιοδοξία καὶ ἐλπίδα», *ResPublica: Σημειώσεις Ἐκτὸς Γραμμῆς*, τεῦχ. 2 (2020), σ. 90. Πιὸ συγκεκριμένα, στὴ μελέτη αὐτὴ ἡ βελτιοδοξία ταυτίζεται μὲ τὴ συμβολὴ τῆς δημοκρατικῆς πράξεως, τῆς συμμετοχῆς (μὲ ἄλλα λόγια) τῶν ἀνθρώπων στὰ κοινά, στὴν ὀρθοκρίσια καὶ στὴν εὐπρέπεια. Ἡ βελτιοδοξία (ἢ meliorism, κατὰ τὸν William James) ὡς πρόταγμα ἀπορρίπτει κάθε εἶδους ὀπτιμισμὸ, κάθε ἀντίληψη δηλαδή ποὺ ὀμιλεῖ γιὰ τὴν ἀνάδυση ἑνὸς νέου κόσμου ὀριστικὰ ἀπαλλαγμένου ἀπὸ τὴν ὕβρη, ὅπως ἐπίσης καὶ τὴ λογικὴ τοῦ πεσιμισμοῦ (βασικοὶ ἐκφραστὲς τῶν ὁποίων ὑπῆρξαν, ἐν μέρει, ὁ Thomas Hobbes καί, πολὺ περισσότερο, ὁ Sir Robert Filmer). Ὁ πολιτικὸς πεσιμισμὸς τρέφει βαθειὰ δυσπιστία ὡς πρὸς τὶς ἠθικὲς δυνατότητες τῶν ἀνθρώπων καὶ συνεπῶς ἀπορρίπτει τὴ δημοκρατία καὶ τὴν πολιτικὴ συμμετοχὴ. Ὁ James καὶ ὁ Lasch ἔχουν ἐπικαλεστεῖ τὴ βελτιοδοξία (ἢ ἐλπίδα) ἔναντι τόσο τοῦ ὀπτιμισμοῦ ὅσο καὶ τοῦ πεσιμισμοῦ. Βλ. C. Lasch, *The True and Only Heaven*, ὁ.π. Πρβλ. W. James, *Pragmatism: A New Name for Some Old Ways of Thinking*, Harvard University Press, Cambridge MA 1978. Ὡστόσο, ἡ βελτιοδοξία δὲν ἀφορᾷ μόνο τὶς πιθανότερες ἀνάδυσης συνθηκῶν γιὰ τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς πιὸ δίκαιης κοινωνίας μέσα ἀπὸ διαδικασίες δημοκρατικῆς συμμετοχῆς, ἀλλὰ καὶ τὴν ἰκανότητα τοῦ ἀνθρώπου νὰ συνδέεται μὲ τὸ ἀπρόσωπο πεδίο μὲ στόχο νὰ ὑπερνικᾷ τὸν πειρασμὸ τῶν παθῶν, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ὡστόσο δὲν δύναται νὰ ἀποκτήσει ὀλικὴ προστασία σὲ κάθε βῆμα τοῦ δικοῦ του βίου.

53. N. Giovanni, καὶ E. Lordi, *Nikki Giovanni: "Martin Had Faith in the People"*, The Atlantic: <https://www.theatlantic.com/entertainment/archive/2018/04/martin-luther-king-j-nikki-giovanni-interview/554807/> (05.04.2018).

του συμπεριλαμβανομένων) να αναγνωρίζει τα δικά του σφάλματα με στόχο να υπερνικήσει τα πάθη, τη φιλαυτία και την αλαζονεία. Για τον ίδιο, κάθε άτομο που οδηγείται στην άμαρτία θα πρέπει να γίνεται δέκτης της αγάπης⁵⁴. Θα πρέπει συνεπώς, αντί για εκδικητικές τιμωρίες έναντι όσων μάς άδικούν, να καταφεύγουμε στη συγχώρεση. Σύμφωνα με τον Άγιο Μάξιμο τον Όμολογητή, «[ό] αγαπών τον Θεόν οὐ δύναται μὴ καὶ πάντα ἄνθρωπον ἀγαπήσαι ὡς ἑαυτὸν»⁵⁵ καὶ «ἢ εἰς τὸν Θεὸν ἀγάπη τοῦ εἰς ἄνθρωπον μίσους παντελῶς οὐκ ἀνέχεται»⁵⁶. Ἡ ἀγάπη ἀκόμη καὶ πρὸς τὸν ἐχθρὸ ἐλευθερώνει ἀπὸ τὸ μῖσος καὶ τὴ μνησικακία καὶ καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπο ἀνεξίκακο καὶ «μεγίστου κτήματος τῆς τελείας ἀγάπης»⁵⁷. Ἡ ἀγάπη πρὸς τοὺς ἐχθροὺς εἶναι «εὐεργετοῦσα καὶ μακροθυμοῦσα καὶ ὑπομένουσα τὰ παρ' αὐτῶν ἐπαγόμενα»⁵⁸.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ μπορούσε κάποιος νὰ προβάλει ἀντιρρήσεις ἀναφορικὰ μὲ τὰ ἠθικὰ διλήμματα ποὺ ἀναδύονται μέσα ἀπὸ μία τέτοια προτροπή, θεωρώντας ἠθικὰ ἀποκρουστικὴ ὅποιαδήποτε ἀγάπη πρὸς ἄτομα ποὺ συνειδητὰ οδηγοῦνται στὴ μισαλλοδοξία καὶ διαπράττουν ἐγκλήματα εἰς βάρος ἄλλων ἀνθρώπων. Ὅπως γιὰ παράδειγμα ἰσχυρίζεται ὁ Καστοριάδης, ἀναφερόμενος στὸν Ἀριστοτέλη, «φιλία μόνο μεταξὺ ἴσων μπορεῖ νὰ ὑπάρχει»⁵⁹. Πράγματι, ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι κατηγορηματικὸς: «ὅ γε φίλος ἴσος καὶ ὅμοιος»⁶⁰. Ἐπιπλέον, «τελεία δ' ἐστὶν ἢ τῶν ἀγαθῶν φιλία καὶ κατ' ἀρετὴν ὁμοίων· οὗτοι γὰρ τὰγαθὰ ὁμοίως βούλονται ἀλλήλοις ἢ ἀγαθοὶ δ' εἰσὶ κατ' αὐτοῦς»⁶¹. Ἔτσι (γιὰ τὸν Καστοριάδη) ἡ τέλεια φιλία ἀναφέρεται αὐστηρὰ καὶ μόνο στὴ δημοκρατικὴ πολιτεία, ἢ ὁποία «θέτει τὰ ἄτομα ὡς ἴσα»⁶². Μὲ βάση τὸ σκεπτικὸ αὐτό, ἡ Χριστιανικὴ ἀγάπη κρίνεται παράλογη καὶ ἀνήθικη διότι, προωθώντας τὴ φιλία μεταξὺ μὴ ὁμοίων καὶ μὴ ἴσων,

54. M. L. King, *A Testament of Hope*, ὁ.π., σ. 13.

55. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Κεφάλαια Περὶ Ἀγάπης*, ὁ.π., σ. 170.

56. Ὁ.π., σ. 172.

57. Ὁ.π., σ. 190.

58. Ὁ.π.

59. Κ. Καστοριάδης, *Ἡ Ἑλληνικὴ Ἰδιαιτερότητα*, ὁ.π., τόμ. Β', σ. 269.

60. Ἀριστοτέλους, *Πολιτικά*, ὁ.π., τόμ. 2, σ. 98.

61. Ἀριστοτέλους, *Ἠθικὰ Νικομάχεια*, ἐκδ. Κάκτος, Ἀθήνα 1993, σ. 24.

62. Κ. Καστοριάδης, *Ἡ Ἑλληνικὴ Ἰδιαιτερότητα*, ὁ.π., τόμ. Β', σ. 269.

νομιμοποιεί την παγίωση σχέσεων άκραίας άνελευθερίας. Μὲ ἄλλα λόγια, ἐνθαρρύνει τοὺς ἀπόκληρους μιᾶς κοινωνίας νὰ συμβιβασθοῦν μὲ τὴν ἰσχὺ τῶν προνομιούχων καὶ τοὺς προτρέπει νὰ ἀναπτύξουν δεσμούς συμπάθειας μὲ αὐτοὺς ποὺ ἀπομυζοῦν τὴν ἐλευθερία, τὴν εὐημερία καὶ τὴν ἀξιοπρέπειά τους. Ἀναμφισβήτητα, ὅπως ἀναφέρει ὁ Γιώργος Κοντογιώργης, ἡ χριστιανικὴ ἀγάπη θὰ μπορούσε νὰ βρεῖ πεδίο ἐφαρμογῆς σὲ μία δεσποτεία. Ταυτόχρονα ὅμως μπορεῖ εὐκολὰ νὰ καταστεῖ ἀντικείμενο μεθάρμοσης στὸν ἀνθρωποκεντρισμό⁶³. Ὁ ἴδιος ἐξ ἴσου παραδέχεται ὅτι τὸ πρόταγμα τοῦ Ἰησοῦ δὲν εἶναι τὸ πρόταγμα τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας, ἐφ' ὅσον δὲν ἀσπάζεται τὴν ἀριστοτελικὴ κατανόηση τῆς φιλίας⁶⁴. Ἡ ἀγάπη, παρ' ὅτι ἀποτελεῖ «συστατικὸ μέρος τῆς φιλίας», δὲν ἐνσωματώνει αὐτὸ τὸ εὐρὺ «μείγμα στοιχείων», ὅπου «καταστατικὴ θέση κατέχει ... ἡ ἰσότης»⁶⁵. Ὡστόσο, ἡ διδασκαλία τοῦ Ἰησοῦ ὅταν εἰσηλθε στὴ μήτρα τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου ἔλαβε σημαίνουσες ἀποστάσεις ἀπὸ τὴ δεσποτικὴ Ἰουδαϊκὴ παράδοση⁶⁶ καὶ κατέστη ἀντικείμενο ἐπεξεργασίας, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐμπλουτισθεῖ καὶ νὰ ἐνσωματώσει τὰ ἀνθρωποκεντρικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ἐλληνικοῦ κοσμοσυστήματος⁶⁷. Ἐφ' ἐξῆς, «ἡ δογματικὴ θεμελίωση τοῦ χριστιανισμοῦ τὴν περίοδο αὐτὴ θὰ ἐδραστῆ ... στὴ διδασκαλία τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ στὴν ἐρμηνευτικὴ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὅλως δευτερευόντως στὴν Παλαιὰ Διαθήκη»⁶⁸. Μὲ βάση τὸν Χρῆστο Τερέζη, «[μ]πορεῖ ὁ Χριστιανισμὸς νὰ ξεκίνησε ἀπὸ τὸν γεωγραφικὸ χῶρο τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ νὰ πῆρε βασικὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὴ θεολογία τῆς προφητικῆς τοῦ παραδόσης, ἀλλὰ στὴν ἱστορικὴ του πορεία καὶ προοπτικὴ ἐστράφη πρὸς τὸν Ἑλληνισμό, διότι ἀπὸ αὐτὸν δέχθηκε τὴν πρόκληση ἐνὸς οἰκουμενικοῦ κηρύγματος πρὸς εὐαγγελισμὸν ὅλων»⁶⁹. Ὡς ἐκ τούτου, ἡ (ἐλληνικὴ) ἀνθρωποκεντρικὴ κατανόηση τῆς χριστιανικῆς

63. Γ. Δ. Κοντογιώργης, *Τὸ Ἑλληνικὸ Κοσμοσύστημα*, ἐκδ. Σιδέρης, Ἀθήνα 2014, σ. 593.

64. Ὁ.π., σ. 594.

65. Ὁ.π.

66. Ὁ.π., σ. 604.

67. Ὁ.π., σ. 601-603.

68. Ὁ.π., σ. 607.

69. Χ. Α. Τερέζης, *Προ-βυζαντινὲς καὶ βυζαντινὲς ἐκρήξεις τῆς πνευματικότητας*, ἐκδ. Ζήτρος, Θεσσαλονίκη 2021, σ. 42 (ὑποσημ. 7).

αγάπης ένσωματώνει την αριστοτελική φιλία και δεν δικαιολογεί την παγίωση δεσμών συμπάθειας μεταξύ άνισων υπό την αξίωση ότι ή πραγματική δικαιοσύνη θα άφορα άποκλειστικά και μόνο την κρίση του Θεού και τὰ επέκεινα.

Η αγάπη θα μπορούσε να άποτελεϊ μέσο πειθοῦς και μεταστροφῆς για όσους διολισθαίνουν στην άμαρτία και όδηγοῦν άλλους ανθρώπους στη δυστυχία. Στην περίπτωση δὲ του King, ή χριστιανική αγάπη μετατρέπεται σε κοινωνικό πρόταγμα έλευθερίας και ευκοσμίας. Η χριστιανική αγάπη, όπως αναφέρει ο ίδιος, δεν άποσκοπεϊ στην καλλιέργεια συναισθηματικών δεσμών με ανθρώπους οί όποιοι στρέφονται ενάντια στην ίδια την ύπαρξη άλλων ανθρώπων⁷⁰. Η χριστιανική αγάπη δεν μάς καλεϊ να άποδεχθούμε τὰ μέσα και τούς σκοπούς ενός παράφρονα. Όστόσο, μάς προτρέπει να μισήσουμε και να περιφρονήσουμε τίς πράξεις ενός τέτοιου ανθρώπου, όχι όμως τον ίδιο τον άνθρωπο ως ύπαρξη⁷¹. Έτσι, όταν ο Καστοριάδης, επικαλούμενος τὸ αριστοτελικό «έφ' ήμιν», αναφέρει ότι εϊναι διαφορετικό να «μην άπαντᾶς στο κακό με τὸ κακό» από τὸ να «αγαπᾶς αὐτὸν ποὺ σοῦ κάνει κακό»⁷² και πώς «υπάρχει μία θεμελιώδης διαφορά ανάμεσα σε μία ήθική ποὺ λέει ότι αὐτὸς ποὺ κάνει τὸ κακό ... πρέπει ... να αντιμετωπίζεται ως άτομο ποὺ δεν υποβιβάζεται εντελώς στο κακό ποὺ διαπράττει» αλλά «ὡς άτομο ποὺ μπορεί να αναπτύξει και άλλες δυνατότητες ... και μία άλλη ποὺ λέει ότι αὐτὸν ποὺ κάνει τὸ κακό πρέπει να τὸν αγαπᾶς ἐξ ἴσου, και μάλιστα περισσότερο από τούς άλλους»⁷³, ἔμμεσα προσεγγίζει την ανθρωποκεντρική χριστιανική αγάπη την οποία άθελά του άποστρέφεται. Πιὸ συγκεκριμένα ή αγάπη πρὸς τὸν ἐχθρό, ἐφ' ὅσον δεν μάς όδηγεϊ άπαραίτητα στην ήθική άποδοχή τῶν ἔργων του ανθρώπου αὐτοῦ, εκφράζει τὴ ρητὴ αναγνώριση τῶν ικανοτήτων του ίδιου του ατόμου να μετανοήσει και να άπαλλαγεί από την ὕβριν στην οποία υπέπεσε. Συνεπώς, άπώτερος σκοπὸς τῆς αγάπης πρὸς τὸν ἐχθρό εϊναι ή ευκοσμία, τουτέστιν ή άποφυγή υποβιβασμοῦ του ἐχθροῦ στο κακό ποὺ πράττει και ή καθοδήγησή του πρὸς ἕναν πιὸ ἐνάρετο και φιλόανθρωπο βίο. Πρόκειται, με άλλα λόγια, για τὴν

70. M. L. King, *A Testament of Hope*, ὁ.π., σ. 47.

71. Ὁ.π., σσ. 8-9.

72. Κ. Καστοριάδης, *Η Έλληνική Ίδιαιτερότητα*, ὁ.π., τόμ. Β', σ. 270.

73. Ὁ.π., σ. 271.

άνθρωποκεντρική «εύεργετούσα και μακροθυμούσα» αγάπη (στά λόγια του Ἁγίου Μαξίμου), ἡ ὁποία ἐπιτρέπει σὲ κάθε ἄτομο πού ὑπέπεσε στὴν ἁμαρτία νὰ καταστῆ μέσω τῆς μετάνοιας ἄξιο συνεισφορᾶς στὸν συλλογικὸ βίο. Ἔτσι, ἀντὶ νὰ «λιθοβολήσουμε» ἕναν ἀδελφὸ μας λόγω τῶν δεινῶν πού προξένησε σὲ ἐμᾶς», ὅπως γράφει ὁ King, «ἀκολουθώντας τὸν δρόμο τοῦ Κυρίου, τὸ παράδειγμα τοῦ στοργικοῦ Πατέρα πού συγχωρεῖ»⁷⁴, καλούμαστε νὰ τὸν συνετίσουμε, μέσω τοῦ λόγου καὶ τῆς πειθοῦς, καὶ νὰ τὸν ἀπομακρύνουμε ἀπὸ τὸ σκοτάδι⁷⁵. Γιὰ τὸν King, ἡ συγχώρεση καὶ ἡ μὴ βία ἀποτελοῦν μέσα διὰ τῶν ὁποίων σεβόμαστε «τὴν ἀξιοπρέπεια» καὶ «τὴν ἱερότητα τοῦ ἀτόμου», ὅπως ἀναφέρει ὁ Raboteau⁷⁶. Ἡ συγχώρεση θὰ μπορούσε νὰ ἀνοίξει δρόμους γιὰ τὴ φυλετικὴ ἐλευθερία, τὴ δικαιοσύνη καὶ τὴ συμφιλίωση. Συνεπῶς, μὲ βάση τὸν King, τὸ συναίσθημα τῆς μνησικαχίας (πού οἱ φυλετικὲς ἀδικίες ἐξέθρεψαν) καὶ τὸ πάθος γιὰ ἐκδίκηση θὰ ἔπρεπε νὰ μεταστοιχειωθοῦν καὶ νὰ πυροδοτήσουν κοινωνικὲς δράσεις, ἀπώτερος στόχος τῶν ὁποίων θὰ ἦταν ἡ ἔμπρακτη ὀλοκλήρωση τοῦ φιλελεύθερου προτάγματος τῆς Ἀμερικανικῆς Ἀνεξαρτησίας, δηλαδή ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ εὐτυχία πού (πλέον) θὰ ἀφοροῦν ὅλους τους Ἀμερικανούς πολῖτες (ἀνεξαρτήτως φυλετικοῦ ὑποβάθρου), μέσω τῆς λύτρωσης τμήματος τοῦ λευκοῦ πληθυσμοῦ ἀπὸ τὶς δικές του ἁμαρτίες⁷⁷. Ὁ King ἄσκησε κριτικὴ στὶς ἀντιλήψεις ὅσων ὑμνοῦσαν τὴ βία καὶ τὶς αἱματοχυσίες ὡς μέσο ἀντίστασης⁷⁸. Ἐναντιώθηκε στὶς ἐνέργειες πολλῶν Ἀφροαμερικανῶν τοῦ Νότου πού εἶχαν υἱοθετήσει μία νοοτροπία ἐκδίκησης καὶ βρῆκαν «παρηγοριὰ καὶ ἀσφάλεια» στὶς «αὐτοκαταστροφικὲς» ἰδεολογίες τοῦ Μαύρου Ἐθνικισμοῦ⁷⁹. Γιὰ τὸν King, ἡ ἐκδικητικὴ καὶ τὸ μῖσος δὲν θὰ μπορούσαν νὰ ὀδηγήσουν στὴ φυλετικὴ ἰσότητα. Ἀντίθετα, θὰ κλιμάκωναν «ἕναν τρομακτικὸ φυλετικὸ

74. M. L. King, *A Testament of Hope*, ὁ.π., σ. 454.

75. Ὁ.π., σσ. 103, 149.

76. A. J. Raboteau: "Martin Luther King, Jr. and the Legacy of the Civil Rights Movement", *Public Orthodoxy*: <https://publicorthodoxy.org/2017/01/16/legacy-of-the-civil-rights-movement/> (01.16.2017).

77. M. L. King, *Why We Can't Wait*, ἐκδ. Penguin (Signet Classics), London 2000, σ. 32.

78. M. L. King, *A Testament of Hope*, ὁ.π., σσ. 642-3.

79. M. L. King, *Why We Can't Wait*, ὁ.π., σ. 101.

ἐφιάλτη»⁸⁰. Ἡ ἀπόγνωση καὶ ἡ βία θὰ μποροῦσαν νὰ συμβάλουν στὴν ἄνοδο φασιστικῶν κινήματων μὲ καταστροφικὰ ἀποτελέσματα γιὰ ὅλο τὸν Ἀμερικανικὸ λαό⁸¹. Ἡ βία, γράφει ὁ King, ὁδηγεῖ στὸ σκοτάδι, τὸ ὁποῖο μονάχα τὸ φῶς τῆς ἀγάπης μπορεῖ νὰ διαλύσει⁸². Σύμφωνα μὲ τὸν Niebuhr, μόνο ἡ μή-βία καὶ ἡ «πνευματικὴ πειθαρχία ἐνάντια στὴ μνησικακία» σπᾶνε τὸν φαῦλο κύκλο τῆς ἐκδίκησης καὶ τῆς ἀντεκδίκησης, ὁ ὁποῖος διακωλύεται μέσα σὲ κοινωνίες ποὺ ἀκραῖες μορφές ἀδικίας εὐδοκιμοῦν⁸³. Ἐπιπλέον, ὁ King ἐπαινεῖ τὴ Σατυαγκράχα τοῦ Γκάντι, μία μέθοδο μή-βίαιης ἀντίστασης⁸⁴. Ὅπως δήλωσε ὁ ἴδιος, «Ὁ Χριστὸς παρεῖχε τὸ πνεῦμα καὶ τὸ κίνητρο [τῆς πολιτικῆς ἀνυπακοῆς] ἐνῶ ὁ Γκάντι προσέφερε τὴ μέθοδο»⁸⁵, «νὰ μὴν καταφύγουμε ποτὲ στὴ βία»⁸⁶. Πιὸ συγκεκριμένα, κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ταξιδιοῦ του στὴν Ἰνδία (στὸ Δελχί, τὴν Καλκούτα, τὸ Μαντράς καὶ τὴ Βομβάη), ὁ King παρατήρησε ὅτι τὸ πνεῦμα εἰρηνικῆς ἀντίστασης τοῦ Γκάντι ἦταν «ἰδιαίτερα ζωντανό ... σχεδὸν σὲ κάθε πτυχὴ τοῦ δημόσιου βίου»⁸⁷. Στὴν Ἰνδία «τὸ μῖσος καὶ ἡ πικρία ποὺ συνήθως ἀκολουθεῖ ἔπειτα ἀπὸ μία βίαιη ἐκστρατεία» ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ «μία ἀμοιβαία φιλία βασισιμένη στὴν πλήρη ἰσότητα ... μεταξὺ Ἰνδῶν καὶ Βρετανῶν ἐντὸς τῆς Κοινοπολιτείας»⁸⁸. Ἐπιπλέον, ὁ King ἤρθε σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν τρόπο ποὺ τὰ ἐγχώρια (μή-βίαια) συνεργατικὰ κινήματα γιὰ τὴ μεταρρύθμιση τῆς γῆς κατάφεραν νὰ πείσουν μεγαλοϊδιοκτῆτες γῆς νὰ παραδώσουν «ἐκατομμύρια στρέμματα στὴ συνεταιριστικὴ διαχείριση ἀπὸ μικροὺς ἀγρότες»⁸⁹. Θὰ μπορούσαμε ὥστόσο νὰ ἰσχυρισθοῦμε ὅτι ἡ μέθοδος τῆς πειθοῦς τοῦ King ἦταν ἀρχικὰ ἀποτέλεσμα τῶν δικῶν του ἐπίπονων προσπαθειῶν γιὰ ἐσωτερικὸ αὐτο-εξαγνισμό μὲ στόχο τὴν ἀποβολὴ τῆς μνησικακίας καὶ τῆς τάσης γιὰ ἐκδίκηση, ἀνοίγοντας ἔτσι τὸν

80. M. L. King, *A Testament of Hope*, ὁ.π., σ. 297.

81. Ὅ.π., σ. 69.

82. Ὅ.π., σ. 594.

83. C. Lasch, *The True and Only Heaven...*, ὁ.π., σ. 378.

84. R. Niebuhr, *Moral Man Immoral Society*, ὁ.π., σ. 244.

85. M. L. King, *A Testament of Hope*, ὁ.π., σ. 38.

86. K. M. Gandhi, *An Autobiography or The Story of My Experiments with Truth*, ἐκδ. Harvard University Press, Cambridge, MA 2018, σ. 659.

87. M. L. King, *A Testament of Hope*, ὁ.π., σ. 25.

88. Ὅ.π.

89. Ὅ.π., σ. 29.

δρόμο για τή συγχώρεση (πράγμα πού, όπως είδαμε παραπάνω, επιβεβαιώνει τήν ανθρωποκεντρική διάσταση τής κοσμοαντίληψής του). Σε δεύτερη φάση, ο King βασίσθηκε στη δραματοποίηση τών άδικιών πού είχαν επιφέρει οί πολιτικές του φυλετικού διαχωρισμού. Η διαδικασία τής δραματοποίησης, μέσω τής όποιας μία συλλογικότητα έξαγνίζει τò συλλογικό της «εγώ» από τὰ πάθη και τήν ύβριν, θά συζητηθεί άκολούθως. Τήν άκριβή μέθοδο πού άκολουθεί ή διαδικασία τής δραματοποίησης ώστε νά ώθήσει μία συλλογικότητα σε ένδοσκόπηση θά τήν προσεγγίσουμε με τή βοήθεια αναλύσεων του Άριστοτέλους πάνω στην ποίηση και τò άρχαίο δράμα.

Δραματοποίηση και κάθαρση

Σύμφωνα με τόν Άριστοτέλη, τὰ έργα του Όμήρου, του Σοφοκλέους και του Άριστοφάνους άποκαλούνται δράματα επειδή μιμούνται άνθρωπους πού δρούν: «δράματα καλεΐσθαι τινες αυτά φασιν, ότι μιμούνται δρώντας»⁹⁰. Συνεπώς, ή τραγωδία είναι «μίμησις πράξεως»⁹¹. Η μίμηση πραγματοποιείται «δι' έλέου και φόβου περαίνουσα τήν τών τοιούτων παθημάτων κάθαρσιν»⁹². Ο στόχος τής ποίησης και του δράματος είναι μέσω τής «αναγνώρισης» νά προκληθεί έλεος και φόβος⁹³. Στην τραγωδία προηγείται τò κυρίαρχο συναίσθημα του φόβου, ή βίαιη διατάραξη τών συναισθημάτων ένός θεατή όσον άφορᾶ τις συνέπειες τής ύβρεως στη ζωή ένός ή περισσοτέρων πρωταγωνιστών, άκολουθούμενη από τόν έλεον και τή σωτηρία δια τής καθάρσεως⁹⁴. Στην άρχαία τραγωδία ό έλεος δέν ταυτίζεται με τόν «οΐκτο» και τή «δακρύβρεχτη συμπόνια, αλλά για τò γεγονός ότι ό ένας μπαίνει στη θέση του άλλου και συμπάσχει, δηλαδή μεταφορικά, ύφίσταται αυτό πού κάνει τόν άλλο νά πάσχει, δέν μένει άπαθής άπέναντι στη δυστυχία

90. Άριστοτέλους, *Ποιητική*, έκδ. Ζήτρος, Θεσσαλονίκη 2008, σ. 94.

91. Ό.π., σ. 108.

92. Ό.π., σσ. 108-10.

93. Ό.π., σ. 134.

94. Ό.π., σ. 164.

του», γράφει ο Καστοριάδης⁹⁵. Επιπλέον, στόχος του έλέου δεν είναι ή διέγερση άκραίων συναισθημάτων⁹⁶ ώστε ή ταύτιση του θεατή με το θῦμα να όδηγήσει σε αυτό που ή Martha C. Nussbaum αποκαλοῦσε «συναισθηματικό θεμελιωτισμό», στην απόλυτη δηλαδή επικράτηση των συναισθημάτων (του φόβου ή τῆς αποστροφῆς) ἔναντι τῆς λογικῆς ὀρθοκρίσις⁹⁷. Με βάση τον Friedrich Nietzsche, ο οἶκτος, αυτή ή άκραία συναισθηματική μορφή συμπόνοιας, ἦταν άγνωστη στον άρχαίο κόσμο· ο οἶκτος, στην πραγματικότητα, είναι ένα από τα πιό «άπεχθῆ δημιουργήματα του σύγχρονου πολιτισμοῦ μας ... είναι ένα σύγχρονο φαινόμενο»⁹⁸. Θα μπορούσαμε να το ταυτίσουμε με μία «έκφυλισμένη» μορφή ἔνσυναίσθησης, ή όποια, με βάση τον Fritz Breithaupt, προτρέπει κάθε παρατηρητή να ἔνστερνωσθῆ τῆν ἔντονη δυστυχία, τῆ θλίψη καί τῆν άπόγνωση ἑνός άθῶου θῦματος, στον βαθμό που ο πρώτος καταλήγει να «συνυπάρχει» στη δυστυχία του δεύτερου⁹⁹. Συνύπαρξη σημαίνει συναισθηματική καί γνωστική άναγωγή του παρατηρητή στην κατάσταση του θῦματος¹⁰⁰, ἔτσι ὥστε τα βάσανα του τελευταίου να άναγνωρίζονται ὡς βάσανα του ίδιου του παρατηρητή¹⁰¹. Η συνύπαρξη αυτή, λόγω του άκραίου συναισθηματισμοῦ, καταρρακώνει τῆ διανοητική διαύγεια του παρατηρητή¹⁰², με άμεση συνέπεια ο τελευταίος να όδηγεῖται στο σημείο να ταυτισθῆ άκόμη καί με τις πράξεις του θῦματος, ὅποιες καί ἂν είναι αυτές. Για τον Breithaupt, μία τέτοια μορφή άκραίας «συνύπαρξης» είναι το Σύνδρομο τῆς Στοχχόλμης, ή όποια καταλήγει σε μία παθολογικοῦ τύπου ταύτιση: ἑνα άθῶο θῦμα βλέπει τον κόσμο μέσα από τα μάτια του ἑνός θύτη, ο όποιος στρέφεται ἑνάντια στην ίδια τῆν ὕπαρξη του πρώτου. Η ἑπιθετικότητα του θύτη συχνά δικαιολογεῖται ὡς αντίδραση σε κάποια κοινωνική άδικία που ο ίδιος εἶχε βιώσει. Συνεπακόλουθα το

95. Κ. Καστοριάδης, *Η Ἑλληνική Ἰδιαιτερότητα*, ὁ.π., τόμ. Β', σ. 267.

96. Ὅ.π., σ. 266.

97. Martha Craven Nussbaum, *Political Emotions: Why Love Matters for Justice*, ἔκδ. Belknap Press, Cambridge, MA 2013, σ. 157.

98. F. W. Nietzsche, *On the Genealogy of Morals*, ἔκδ. Oxford University Press, Oxford 2003, σ. 5.

99. F. Breithaupt, *The Dark Sides of Empathy*, ἔκδ. Cornell University Press, New York 2019, σ. 10.

100. Ὅ.π., σ. 16.

101. Ὅ.π., σ. 8

102. Ὅ.π., σ. 16.

θῦμα ταυτίζεται συναισθηματικά με τὸν θύτη. Στὰ μάτια τοῦ θύματος, ὁ θύτης εἶναι ἐξ ἴσου καὶ θῦμα. Ἡ ἔνταση καὶ τὸ βάθος μιᾶς τέτοιας συναισθηματικῆς ταύτισης/προσκόλλησης (πρόκειται, κατὰ βάση, γιὰ μία μορφή συναισθηματικοῦ θεμελιωτισμοῦ) ἀναγκάζει τὸ ἴδιο τὸ θῦμα νὰ νομιμοποιήσῃ ἠθικὰ τὴν ἐπιθετικότητα καὶ τὶς ἀκρότητες τοῦ θύτη¹⁰³. Τὸ θῦμα (ὁ παθητικὸς παρατηρητὴς στὴν ἱστορία) ἔχει πλέον ἀπωλέσει τὴν ἱκανότητά του νὰ ἀναγνωρίζῃ πότε οἱ πράξεις τοῦ θύτη (ποὺ εἶναι ἐξ ἴσου θῦμα) παραβιάζουν βασικοὺς κανόνες ἠθικῆς εὐπρέπειας (ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ στρέφονται ἐναντία στὴν ἐλευθερία καὶ τὴ σωματικὴ ἀκεραιότητα ἄλλων ἀνθρώπων). Μὲ ἄλλα λόγια, τὸ θῦμα καταλήγει νὰ ἐγκρίνει τὴν ἐπιθετικότητα, τὴ μνησικακία τοῦ θύτη (ὅπως καὶ ἂν ἐκφράζονται αὐτά) με τὸν ὅποιο αἰσθάνεται συναισθηματικὰ δεμένος¹⁰⁴. Σύμφωνα με τὴν Arendt, αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἡ συμπόνοια εἰσῆχθη στὴν πολιτικὴ θεωρία ἀπὸ τὸν Jean-Jacques Rousseau¹⁰⁵ καὶ χρησιμοποιήθηκε με στόχο νὰ κινητοποιήσῃ τὶς μάζες ὑπὲρ τῶν φτωχῶν καὶ τῶν κοινωνικὰ ἀποκλήρων κατὰ τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση (πρᾶγμα ποῦ, ἐν μέρει, ἐξηγεῖ τὴ βία καὶ τὶς μαζικὲς ἐκτελέσεις κατὰ τὴν περίοδο τῆς ἐπαναστατικῆς τρομοκρατίας). Ὡστόσο, τὸ ἀρχαῖο δράμα δὲν ἐκτρέφει τέτοιου εἴδους «συναισθηματικοὺς θεμελιωτισμούς», διότι ἀπώτερος στόχος τοῦ δραματοποιοῦ δὲν εἶναι τὸ κτίσιμο συναισθηματικῶν δεσμῶν μεταξὺ θυμάτων καὶ θεατῶν/παρατηρητῶν ἀλλὰ ἡ «δραματοποίηση» τοῦ ἀνθρώπινου πόνου. Ὑπὸ διαφορετικὴ διατύπωση, ὁ δραματοποιὸς ἀποσκοπεῖ στὸν ἔλεον ὅσον ἀφορᾷ τὰ καταστροφικὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀνθρωπίνης ὕβρεως, στὴ διεγερση δηλαδὴ τοῦ «πάθους», σύμφωνα με τὸν Ἀριστοτέλη, γιὰ κάτι ποὺ θεωρεῖται «πρᾶξις φθαρτικὴ ἢ ὀδυνηρά, οἷον οἷ τε ἐν τῷ φανερωῷ θάνατοι καὶ αἱ περιωδυνίαι καὶ τρώσεις καὶ ὅσα τοιαῦτα»¹⁰⁶. Τὰ πάθη, με βάση τὸν Ἀριστοτέλη¹⁰⁷, ὀδηγοῦν στὴν κάθαρση, στὴν ἀποβολὴ δηλαδὴ «τῶν κακῶν θυμικῶν παρορμήσεων» μέσω τοῦ

103. Ὁ.π., σσ. 37, 59.

104. Ὁ.π., σ. 10.

105. Hannah Arendt, *On Revolution...*, ὁ.π., σ. 81.

106. Ἀριστοτέλους, *Ποιητικὴ*, ὁ.π., σ. 134.

107. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, τὰ πάθη δὲν σχετίζονται ἀπαραίτητα με τὶς ἐγωιστικὲς παρορμήσεις. Ἔχουν νὰ κάνουν ἐξ ἴσου καὶ με τὴν εὐσπλαχνία, με τὴν κατανόηση τῆς δυστυχίας τοῦ «ἄλλου». Βλ. καὶ Ἀριστοτέλους, *Ἠθικὰ Νικομάχεια*, βιβλίον Β', ἐκδ. Ζήτρος, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 285.

έλεου και του φόβου¹⁰⁸, στην άπο-δημιουργία (με βάση την όρολογία της Weil) τμήματος του πνευματικού μας «εγώ». Ο κύριος σκοπός της δραματοποίησης, με βάση τον Καστοριάδη, είναι η ευαισθητοποίηση αναφορικά με την ανθρώπινη δεινότητα, με την ικανότητα του ανθρώπου να προκαλεί «δέος, φόβο, τρόμο ... οδηγώντας αναπόφευκτα στην αυτοκαταστροφή και την ύβρη»¹⁰⁹.

Απώτερος σκοπός του ποιητή ή του δραματοποιού είναι να προβάλλει στους θεατές μία εξαγνισμένη έκδοχή του συλλογικού/κοινωνικού έαυτού σε αντιπαράθεση με τον ήδη διαμορφωμένο συλλογικό έαυτό. Ός εκ τούτου, ο δραματοποιός εκθέτει στο κοινό όλα εκείνα τα στοιχεία που ο συλλογικός έαυτός έχει έσωτερικεύσει, στοιχεία που υποκινούν την έχθρότητα και την ύβριν. Όταν ο Εύριπίδης (με βάση τον Καστοριάδη) στις Τρωάδες «δείχνει την ύβριν των Έλλήνων, οί όποιοι μετά την πτώση της Τροίας επιδίδονται σε ένα όργιο ώμότητας και κτηνωδίας, σκοτώνοντας, βιάζοντας πάνω στους βωμούς των θεών, κατακρημνίζοντας τα παιδιά από τα τείχη»¹¹⁰, στην πραγματικότητα υποδεικνύει στον Αθηναϊκό δήμο την ύβρη που είχε κυριεύσει το συλλογικό του «εγώ» κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου, γεγονός που τους έξώθησε να νομιμοποιήσουν ήθικα τη φυσική έξόντωση των κατοίκων της Μήλου. Λέγει έπομένως ο Εύριπίδης «στους Έλληνες και ιδιαίτερα στους Αθηναίους: ιδού τα τέρατα που είστε, που είμαστε»¹¹¹. Η σημασία του έργου τονίζεται από το γεγονός ότι «παίζεται ένα χρόνο μετά τη σφαγή των Μηλίων, μία από τις μεγαλύτερες τερατωδίες που διέπραξαν οί Αθηναίοι κατά τον Πελοποννησιακό Πόλεμο»¹¹². Παρομοίως, στην *Ίλιάδα* του Όμηρου, σύμφωνα με την έρμηνεία της Weil, ο ποιητής περιγράφει στις ραψωδίες την τραγικότητα της ανθρώπινης κατάστασης¹¹³, δημιουργώντας έναν «μύθο», μία ιστορία δηλαδή με ακριβή πλοκή, κατά τον Αριστοτέλη¹¹⁴,

108. Κ. Καστοριάδης, *Παράθυρο στο Χάος*, έκδ. Ύψιλον, Αθήνα 2007, σ. 151.

109. C. Castoriadis, *Figures of The Thinkable*, έκδ. Stanford University Press, Stanford CA 2000, σ. 14.

110. Κ. Καστοριάδης, *Η Έλληνική Ίδιαιτερότητα*, ό.π., Τόμ. Β', σ. 211.

111. Ό.π.

112. Ό.π.

113. M. Vets, *The Religious Metaphysics of Simone Weil*, ό.π., σ. 103.

114. Αριστοτέλους, *Ποιητική*, ό.π., σ. 110.

μία ιστορία «τελείας και ὅλης πράξεως»¹¹⁵, με στόχο νὰ ἐστιᾶσει τὴν προσοχή του στὰ δεινὰ τοῦ πολέμου, σὲ μία ἀπὸ τὶς μεγαλύτερες μορφές ὕβρεως ποὺ μπορεῖ νὰ συμβεῖ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, στὴν καταστροφὴ μιᾶς πόλεως¹¹⁶. Κατόπιν ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὸ δικό του «ἐγώ»¹¹⁷ καὶ διεισδύει στὸ ἀπρόσωπο πεδίο με στόχο νὰ ἀπελευθερώσει τὸν δικό του «ἐαυτό» ἀπὸ κάθε εἶδους προκατάληψη. Ἐν συνεχείᾳ υἱοθετεῖ μία οἰκουμενικὴ προσέγγιση, καθὼς ἀφουγκράζεται τὸν πόνο καὶ τὴν ὀδύνη καὶ τὶς συμφορὲς τοῦ «ἄλλου» σὰν νὰ ἐπρόκειτο γιὰ δικές του συμφορὲς¹¹⁸. Περαιτέρω ὁ ποιητὴς ἐμφυτεύει αὐτὴν τὴν ὀδύνη στὸν νοῦ τοῦ ἀναγνώστη, φέροντάς τον «στὸ ἐπίκεντρο μιᾶς ἀλήθειας»¹¹⁹. Μὲ τὴ σειρά του, ὁ ἀναγνώστης ἀναζητεῖ ἔλεος ὅχι ἐπειδὴ ζητεῖ παρηγοριὰ στὴ θλίψη ποὺ ἡ ὕβρις τοῦ πολέμου ἔχει προξενήσει στὸν ἴδιο. Σύμφωνα με τὸν Vetó, ὁ ποιητὴς δὲν προσφέρει «καμμία παραπλανητικὴ παρηγοριὰ»: περιγράφει «τὴ φρίκη ὅπως αὐτὴ βιώνεται καὶ με αὐτὸν τὸν τρόπο καθιστᾶ δυνατὴ τὴν ἀποδοχὴ μιᾶς καθολικῆς πραγματικότητας ἀπὸ τὴ μεριὰ τοῦ ἀναγνώστη»¹²⁰, μιᾶς πραγματικότητας ποὺ ἡ ἴδια ἡ ἀνθρώπινη δεινότητα δύναται νὰ προξενήσει¹²¹.

Ἐπιστρέφοντας καὶ πάλι στὶς Τρωάδες τοῦ Εὐριπίδη, τὸ ἔργο αὐτό –ὅπως προαναφέραμε– ἀποσκοπεῖ στὴν κάθαρση τοῦ συλλογικοῦ ἐγώ. Ὁ τραγικὸς ποιητὴς ὁμιλεῖ γιὰ μία πόλη ποὺ ἐξαφανίζεται στὸ ἔλεος τοῦ πολέμου «πτέρυγι δὲ καπνὸς ὡς τις οὐ- // ρανία πεσοῦσι δορὶ καταφθίνει γᾶ»¹²², γιὰ ναοὺς ποὺ πλημμυρίζουν στὸ αἶμα¹²³, γιὰ «αἱματόεντα δὲ θεᾶ παρὰ Παλλάδι σώματα νεκρῶν»¹²⁴, γιὰ πλῆθος παιδιῶν ποὺ κλαῖνε μπροστὰ ἀπὸ τὶς πύλες¹²⁵ καὶ γιὰ νεαροὺς ἐνήλικες ποὺ ἐκτοξεύονται ἀπὸ τὰ τείχη τῆς πόλεως¹²⁶ ἐνῶ γυναῖκες καὶ παιδιὰ

115. Ὁ.π., σ. 118.

116. Simone Weil, *Intimations of Christianity Among the Ancient Greeks*, ἐκδ. AKP, σ. 49.

117. M. Vetó, *The Religious Metaphysics of Simone Weil*, ὁ.π., σ. 103.

118. Ὁ.π.

119. Simone Weil, *Intimations of Christianity Among the Ancient Greeks*, ὁ.π., σ. 65.

120. M. Vetó, *The Religious Metaphysics of Simone Weil*, ὁ.π., σ. 103.

121. Κ. Καστοριάδης, *Παράθυρο στὸ Χάος*, ὁ.π., σ. 151.

122. Εὐριπίδου *Τρωάδες*, στ. 1298-99, ἐκδ. Κάκτος, Ἀθήνα 1994, σ. 138.

123. Ὁ.π., σ. 32.

124. Ὁ.π., στ. 599, σ. 80.

125. Ὁ.π., σ. 120.

126. Ὁ.π., σ. 122.

πωλούνται ως σκλάβοι¹²⁷. Οί ήθοποιοί μιμούνται ἐπὶ σκηνῆς τὶς φοβερὲς καὶ τερατώδεις πράξεις τῶν Ἀθηναίων στρατιωτῶν. Ὡς ἐκ τούτου, ὁ Εὐριπίδης (ὅπως ὁ Ὅμηρος) ὑποκινεῖ τὸν ἔλεο, τὸν τρόπο καὶ τὴν ἀπέχθεια σχετικὰ μὲ τὴν ὕβριν ποὺ κάθε ἄνθρωπος εἶναι ἱκανὸς νὰ προξενήσει. Πιὸ συγκεκριμένα, ὁ ποιητὴς ὑποκινεῖ τὴ σωτηρία μὲσῶ τῆς συλλογικῆς κάθαρσης, ἐνθαρρύνοντας τοιοῦτοτρόπως τὸν Ἀθηναϊκὸ δῆμο νὰ ἀναγνωρίσει τὴν ἀλαζονεία τοῦ ἀθηναϊκοῦ στόλου ὡς δική του.

Ὅπως ἀναφέρει ἡ Weil, «σὲ πολλὲς ἑλληνικὲς τραγωδίαι παρατηροῦμε μίαν κατάρα ποὺ γεννιέται ἀπὸ μίαν ἁμαρτία ἢ ὁποία μεταδίδεται ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιὰ ἕως ὅτου χτυπήσει ἓνα ἀθῶο ἄτομο προξενώντας του ὀδύνη. Τότε ἡ κατάρα λύνεται»¹²⁸. Ὅταν ἡ ὕβρις ἐσωτερικεύεται ἀπὸ μίαν συλλογικότητα, δημιουργοῦνται συνθῆκες ποὺ ὑποκινοῦν καὶ νομιμοποιοῦν κάθε εἶδους ἀδικία. Ὅταν ὅμως οἱ ἴδιαι συνθῆκες ποὺ ὀδήγησαν σὲ ἠθικὲς παραβάσεις ἀντιμετωπίζονται ὡς φυσιολογικὲς, τότε οἱ ἀδικίες ἀναπαράγονται ἀσυνείδητα μὲσα ἀπὸ τὶς κοινωνικὲς νόρμες· μετατρέπονται σὲ κατάρες (γιὰ νὰ χρησιμοποιήσουμε τὸν ὄρο τῆς Weil), οἱ ὁποῖαι διαδίδονται παθητικὰ «ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιὰ» χωρὶς ποτὲ νὰ ἀμφισβητηθοῦν. Μὲσῶ τῆς δραματοποίησης ὑποκινεῖται ὁ ἔλεος ἐναντία στὶς δυστυχίες ποὺ προκάλεσαν αὐτὲς οἱ ἀδικίες σὲ ἀθῶους ἀνθρώπους. Τῆ στιγμῆ ἐκείνη ξεκινᾷ ἡ διαδικασία τῆς καθόδου στὸν ὑπόγειο νοῦ. Μία σφαιρικὴ κατανόηση τοῦ ὑπόγειου νοῦ μᾶς ὀδηγεῖ στὸ *Υπόγειο* τοῦ Φίοντορ Ντοστογιέφσκι¹²⁹. Στὸ ἔργο αὐτό, «ἓνας ἀνώνυμος ἀφηγητὴς (καὶ πρωταγωνιστὴς) ... παρουσιάζεται ἀπομονωμένος σὲ ἓνα σκοτεινὸ, μοναχικὸ καὶ ὑπόγειο κελᾶρι τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ ἀλληγορία τῶν πιὸ σκοτεινῶν πτυχῶν τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς. Ὁ ἥρωας βουτᾶ σὲ τοῦτον τὸν καταχθόνιο κόσμον μὲ στόχον νὰ ἀνακαλύψει κρυμμένους φόβους καὶ ἐπιθυμίες», δηλαδή «τὶς ἐγωιστικὲς μας παρορμήσεις καὶ τὰ παραβατικὰ συναισθήματα ποὺ ὅταν εἰσέρχονται στὸ συνείδητό, παραλύουν τὶς ἱκανότητές μας γιὰ ὀρθοκρισία»¹³⁰. Θὰ μπορούσε, ἐπίσης, ὁ ὑπόγειος νοῦς νὰ ταυτιστεῖ μὲ τὸν Κάτω Κόσμον, ὅπως παρουσιάζεται στὴν *Ὀδύσεια* τοῦ Ὀμήρου. Πρόκειται γιὰ ἓνα βασιλεῖο «χαλεπὸν δὲ τάδε ζωοῖσιν

127. Ὁ.π., σ. 130.

128. Simone Weil, *Intimations of Christianity Among the Ancient Greeks...*, ὁ.π., σ. 65.

129. Φ. Ντοστογιέφσκι, *Τὸ Υπόγειο*, ἐκδ. Ars Brevis, Ἀθήνα 2013.

130. Μ. Θεοδοσιάδης, «Βελτιοδοξία καὶ ἐλπίδα», ὁ.π., σ. 69.

ὀρᾶσθαι»¹³¹. Ἐκεῖ ὁ Ὀδυσσεύς ἀναζητᾷ τὴν «ψυχῇ χρησόμενον Θηβαίου Τειρεσίαο»¹³², ὁ ὁποῖος τὸν συμβουλεύει νὰ ἀντισταθεῖ στὸν πειρασμὸ καὶ τὸν δόλο, μὲ λίγα λόγια νὰ ἀφήσει ἀνέγγιχτα «βόας καὶ ἴφια μῆλα // Ἥελίου»¹³³, ποὺ ἦταν ἡ κύρια αἰτία τοῦ θανάτου του. Ὅπως ὁ Ὀδυσσεύς μαθαίνει ἀπὸ τὸν Τειρεσία (Τειρεσίαο) ποὺ κατοικεῖ στὸν κάτω κόσμο τὴν αἰτία τοῦ θανάτου τοῦ τελευταίου, ὁμοίως στὸ δράμα ἢ συμβολικὴ κατάβαση τοῦ θεατῆ στὰ Ποσειδώνια νερὰ τοῦ ὑπόγειου νοῦ τοῦ ἐπιτρέπει νὰ ἐντοπίσει ἐκεῖνες τὶς ψυχικὲς δυνάμεις ποὺ «κατοικοῦν» ἐκεῖ, οἱ ὁποῖες προξενοῦν ὀδύνη σὲ ἄλλους ἀνθρώπους ἐφ' ὅσον προάγουν τὴ φιλαυτία καὶ τὴν ἀλαζονεία, προτρέποντας συνεπακόλουθα στὴν τέλεση ἀδικιῶν, μὲ ἄμεση συνέπεια τὴν ἀνελευθερία, τὴ σύγκρουση καὶ τὴν ὕβρη. Μὲ ἄλλα λόγια, ὅταν ὁ ἕλεος ὑποκινεῖ κατάβαση, οἱ θεατῆς (ὅπως ὁ Ὀδυσσεύς) ἔρχονται σὲ ἐπαφὴ μὲ τὶς ψυχικὲς ἐνέργειες, τὰ πάθη, ποὺ εἶχαν ὀδηγήσει στὴν ἐκμετάλλευση καὶ ὑποδούλωση ἀθῶων ἀνθρώπων. Ὑπὸ διαφορετικὴ διατύπωση, οἱ θεατῆς ἀναγνωρίζουν ποιῆς ψυχικὲς δυνάμεις προξενοῦν ὀδύνη καί, ὡς ἐκ τούτου, κατανοοῦν τοὺς λόγους ποὺ οἱ ἀντιλήψεις καὶ οἱ κοινωνικὲς νόρμες, οἱ ὁποῖες ἐξυπηρετοῦν αὐτὲς τὶς δυνάμεις, ὀφείλουν νὰ ἐκριζωθοῦν. Ἔτσι, οἱ θεατῆς ἐξαγνίζουν τὸ συλλογικὸ τους «ἐγώ» καὶ ἐπίσης ἀναγνωρίζουν τὴν ἀνάγκη τους νὰ υἱοθετήσουν ἕναν νέο συλλογικὸ ἑαυτό, ἀπελευθερωμένο ἀπὸ μία τέτοια ὕβριν.

Τὸ *Γράμμα ἀπὸ τὴν Φυλακὴ τοῦ Μπέρμιγχαμ* (*Letter from Birmingham City Jail*) τοῦ King, τὸ «μανιφέστο τοῦ κινήματος τῶν πολιτικῶν δικαιοματίων», ὅπως τὸ ἀποκαλεῖ ὁ James Colaiaco¹³⁴, δραματοποιεῖ τὸν φυλετικὸ διαχωρισμὸ στὸν βαθμὸ ποὺ «δὲν μπορεῖ πλέον νὰ ἀγνοηθεῖ»¹³⁵. Ὅπως τονίζει ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ μιμητισμὸς τῆς τραγωδίας θὰ πρέπει πρῶτιστα νὰ ἱκανοποιεῖ τὸ μάτι¹³⁶. Γιὰ τὴ μίμηση ἀπαιτεῖται κατὰ πρῶτον «μῦθος» (πλοκὴ) καὶ κατὰ δεῦτερον «μελοποιία καὶ

131. Ὅμηρου Ὀδύσσεια, λ. στ. 156.

132. Ὅμηρου Ὀδύσσεια, λ. στ. 165.

133. Ὅμηρου Ὀδύσσεια, λ. στ. 108-9.

134. J. Colaiaco, *Martin Luther King, Jr. Apostle of Militant Nonviolence*, St. Martin's Press, New York 1988, σ. 94.

135. M. L. King, *A Testament of Hope*, ὁ.π., σ. 291.

136. Ἀριστοτέλους, *Ποιητικὴ*, ὁ.π., σ. 110.

λέξεις»¹³⁷. Οί όμιλίες του King, όπως ισχυρίζεται ή Nussbaum, δέν ἦσαν ἀπλῶς καί μόνον ἀριστουργηματικές ἀπό ἄποψη ρητορικής. Ἡ φωνή του King διακρίνεται ἀπό μία έντονη μουσικότητα¹³⁸. Πρόκειται, κατὰ βάση, γιά ένα συνονθύλευμα μελοποιημένων φράσεων, οί όποίες «έξυψώνουν τὰ ιδανικά τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἀξιοπρέπειας, τῆς κοινωνικής ένταξης καί τῆς μή-βίας»¹³⁹. Ἐπιπλέον, στήν περίπτωση του King δέν ἔχουμε ἀπλῶς νά κάνουμε μέ μίμηση πράξεων γραμμένων σέ χειρόγραφα ποίησης ἀλλά γιά «μίμηση» πραγματικῶν γεγονότων. Γιά παράδειγμα, ό King ένεθάρρυνε τούς ὑποστηρικτές του νά παραμένουν εἰρηνικοί σέ συνθήκες ἀστυνομικής βίας, σκοπεύοντας νά ἀναδείξει τὸ πραγματικό πρόσωπο του ρατσισμού, ἤτοι νά ἐκθέσει τήν πραγματική ὕβρη του ρατσισμού στό Ἀμερικανικό κοινό, ὥστε νά μπορεῖ ό «μέσος Ἀμερικανός πολίτης» νά τήν ἀναγνωρίσει καί νά τήν ἀντιπαλέψει¹⁴⁰. Ἡ Ἀμερικανική κοινωνία, πίστευε ό ἴδιος, δέν θά θεραπευθεῖ ποτέ ἀπό τὸ δηλητήριο του ρατσισμού ὅσο τὸ καθεστῶς πού τὸν συντηρεῖ συγκαλύπτεται¹⁴¹. Ὅπως βλέπουμε, αὐτοῦ του εἶδους ή μίμηση προϋποθέτει αὐτοθυσία¹⁴², μέσω τῆς όποίας οί Ἀφροαμερικανοί, γράφει ό King, εἶχαν στό παρελθόν κερδίσει τὸ δικαίωμα του ἐκλέγειν καί ἐκλέγεσθαι¹⁴³. Τὸ θάρρος, ή ἐπιμονή, ή αὐτοθυσία καθῶς καί ή μή-βία «εἶναι τὰ ὄπλα μας μέ τὰ όποία θά διεκδικήσουμε τήν ἐλευθερία μας»¹⁴⁴. Ἡ προσωπική θυσία, ή ικανότητα νά ἀντιμετωπίζει κάποιος τήν ἀδικία χωρίς νά καταφεύγει στή βία εἶναι μία ἀρετή πού ἀποκτᾶ κανείς μέσω τῆς προσωπικής κάθαρσης. Ἡ χριστιανική ἀγάπη, πού βρίσκεται «βαθιά μέσα μας», ἀκριβῶς στά βαθύτερα στρώματα του «έσωτερικοῦ μας έαυτοῦ»¹⁴⁵, ἦταν γιά τὸν King πηγὴ ψυχικής ἀφύπνισης πού κατέστησε δυνατὴ τὴ μετατροπὴ τῆς ὀδύνης «σέ δημιουργική δύναμη»¹⁴⁶. Ἄλλωστε, ένας ἄνθρωπος μέ τέλεια

137. Ὅ.π.

138. Martha Craven Nussbaum, *Political Emotions: Why Love Matters for Justice*, ὁ.π., σ. 253.

139. Ὅ.π.

140. M. L. King, *A Testament of Hope*, ὁ.π., σ. 295.

141. Ὅ.π.

142. Ὅ.π., σ. 8.

143. Ὅ.π., σ. 91.

144. Ὅ.π., σσ. 91-2.

145. Ὅ.π., σ. 11.

146. Ὅ.π., σ. 41.

ἀγάπη και ἀπάθεια, «οὐκ ἐπίσταται διαφορὰν ἰδίου και ἀλλοτρίου ἢ ἰδίας και ἀλλοτρίας ἢ πιστοῦ και ἀπίστου»¹⁴⁷ (μαύρου και λευκοῦ, στὴν περίπτωση τοῦ King), «ἀλλ' ἀνώτερος τῆς τῶν παθῶν τυραννίδος γενόμενος και εἰς τὴν μίαν φύσιν και πρὸς πάντα ἴσου θεωρεῖ και πρὸς πάντα ἴσως διάκειται» στὰ λόγια τοῦ ἁγ. Μαξίμου¹⁴⁸. Τὸ φῶς τῆς ἀγάπης διαλύει τὸ σκοτάδι τῆς μνησικαχίας και ἐξαγνίζει (ἀποδημιουργεῖ, στὰ λόγια τῆς Weil) τὸν ἀνθρώπινο νοῦ· «ἀγάπη δὲ και ἐλεημοσύνη και χρηστότης και φιλανθρωπία εἰς μείωσιν ἄγουσιν» τὸν θυμὸ και τὴν ὀργή¹⁴⁹. Ὁ Carl Gustav Jung συγκρίνει τὸν μετασχηματισμὸ τῶν ψυχικῶν συναισθημάτων και ἐνεργειῶν μὲ μία ἀτμομηχανή, ἡ ὁποία μετατρέπει τὴ θερμότητα σὲ πίεση και, στὴ συνέχεια, τὴν «πίεση τοῦ ἀτμοῦ» σὲ «ἐνέργεια τῆς κίνησης»¹⁵⁰. Ἔτσι, οἱ ψυχικὲς τάσεις ἀλλάζουν περιεχόμενο¹⁵¹. Συνεπῶς, οἱ ἀρνητικὲς ψυχικὲς ἐνέργειες μποροῦν μὲ τὰ κατάλληλα μέσα νὰ μετασχηματισθοῦν σὲ ἐνέργειες ποὺ δὲν ἐξυπηρετοῦν τὶς δυνάμεις τοῦ ὑπόγειου νοῦ. Μετατρέπονται σὲ θετικὲς δυνάμεις ὅταν ἐντοπίσει κάποιος σχίσματα φωτὸς μὲσω τῶν ὁποίων θὰ μποροῦσε νὰ συνδεθεῖ μὲ τὸ ἀπρόσωπο πεδίο, ἐκεῖ ὅπου ὅλα τὰ πάθη, ὅπως γιὰ παράδειγμα τὸ πάθος γιὰ ἐκδίκηση, εἴτε ἀπομακρύνονται ἀπὸ τὸ ἀτομικὸ «ἐγώ» εἴτε μετατρέπονται σὲ δυνάμεις ποὺ ἐνισχύουν τὴ βούληση γιὰ συμφιλίωση, τὴν εὐκοσμία (τὴν ἀγάπη, μὲ ἄλλα λόγια) και τὴν ἠθικὴ εὐπρέπεια. «Ἐν μέσῳ ἐξωτερικῶν κινδύνων», γράφει ὁ King, «αἰσθάνθηκα μία ἐσωτερικὴ ἡρεμία» ποὺ μόνον «ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς μπορεῖ νὰ ἐγγυηθεῖ»¹⁵². Γιὰ τὸν ἴδιο, αὐτὴ ἡ ἐσωτερικὴ ἡρεμία δὲν εἶναι παρὰ τὸ φῶς ποὺ μᾶς ὀδηγεῖ στὸ ἀπρόσωπο πεδίο, ἐν συντομίᾳ στὸν Ἴδιο τὸν Θεό. Ὅπως μάλιστα ἀναφέρει χαρακτηριστικά: «ὁ Θεὸς ἦταν ξεκἀθαρος ἀπέναντί μου» ἡ δυνάμη Του μετέτρεψε «τὴν κόπωση και τὴν ἀπελπισία μου σὲ πάθος γιὰ ἐλπίδα»¹⁵³. Μὲ βάση τὸν Ἅγιο Μάξιμο τὸν Ὁμολογητή, ἡ ἐλπίδα στὸν Θεό «χωρίζει πάσης γῆϊνης προσπαθείας» και ὀδηγεῖ

147. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Κεφάλαια Περί Ἀγάπης*, ὁ.π., σ. 238.

148. Ὁ.π.

149. Ὁ.π., σ. 252.

150. C. G. Jung, *The Structure and Dynamics of the Psyche*, transl. by Richard Francis Carrington Hull, ἐκδ. Routledge & Kegan Paul, Oxfordshire 1960, σ. 41.

151. Ὁ.π.

152. M. L. King, *A Testament of Hope*, ὁ.π., σ. 40.

153. Ὁ.π.

στην τέλεια αγάπη, την όποια ούδεις άνθρωπος δύναται να προσεγγίσει από τη στιγμή που μένει προσκολλημένος σε επίγειες επιθυμίες¹⁵⁴, ή (στη δική μας έρμηνεία) από τη στιγμή που μένει ο λογισμός του δέσμιος κατώτερων («κάτω καταφρονήσαι», στα λόγια του Στηθάτου) χθόνιων επιθυμιών.

Όπως αναφέρει ή Weil, «[ό]ποιος κατάφερε να διεισδύσει στο πεδίο του άπρόσωπου αναλαμβάνει μία ευθύνη άπέναντι σε όλα τα ανθρώπινα πλάσματα. Αυτή του να προστατεύσει, όχι το πρόσωπό τους, αλλά όλες εκείνες τις εύθραυστες πιθανότητες πρόσβασης προς το άπρόσωπο, που άσφυκτιούν κάτω άπ' το πρόσωπο»¹⁵⁵. Συνεπώς, άν ή έπαφή μας με το άπρόσωπο πεδίο σκιαγραφεί στον νοϋ μας την εικόνα ένος έξαγνισμένου συλλογικού έγώ, με τη σειρά μας, αντιπαραβάλλοντας αυτήν την εικόνα στην ήδη ύπάρχουσα συλλογικότητα, έντείνουμε τη διαδικασία συλλογικής κάθαρσης και άπομάκρυνσης προτύπων άτομικού και συλλογικού βίου που όδηγοϋν στην ήθική νομιμοποίηση άκραίων μορφών δεσποτικού καταναγκασμοϋ και σε αυθαίρετους κοινωνικούς άποκλεισμούς. Με βάση τον Jung, το άσυνείδητο συμμετέχει σιωπηλά σε κάθε μας δραστηριότητα: το άσυνείδητο είναι πανταχοϋ παρόν¹⁵⁶. Συνεπώς, το συλλογικό άσυνείδητο ένδέχεται να ένσωματώνει και να άναπαράγει πρότυπα τα όποια άντιβαίνουν στις βασιικές άξίες της ευκοσμίας. Τα πρότυπα αυτά συχνά καταλήγουν να άποτελοϋν «χαρακτηριστικά μιας όλόκληρης ομάδας» που δέν συμπεριφέρονται πάντοτε ως συνειδητά άτομα¹⁵⁷. Ός εκ τούτου, έσωτερικεύονται με σχεδόν παθητικό τρόπο ώστε να καταστοϋν κοινοί άποδεκτοί κανόνες και «συνήθειες», των όποιων ή προέλευση άγνοείται, με βάση τον Nietzsche¹⁵⁸. Συνεπώς, οί άνάλογες κοινωνικές πρακτικές που άντιπροσωπεϋουν τα συγκεκριμένα πρότυπα άναπαράγονται έξ ίσου ένστικτωδώς¹⁵⁹. Οί κοινωνίες που «δίνουν μεγάλη σημασία» στις συνήθειες και τα έθιμα «ένδιαφέρονται

154. Μαξίμου Όμολογητοϋ, *Κεφάλαια Περι Αγάπης*, ό.π., 2019, σ. 166.

155. Simone Weil, *An Anthology*, Penguin Classics, London 2005, σ. 77.

156. C. G. Jung, *The Structure and Dynamics of the Psyche*, ό.π., σ. 79.

157. W. Odajnyk, *Jung and Politics: The Political and Social Ideas of C. G. Jung*, έκδ. Authors Choice Press, an imprint of iUniverse, Inc, 2007, σ. 14.

158. F. W. Nietzsche, *On the Genealogy of Morals*, ό.π., σ. 10.

159. Ό.π.

ελάχιστα για την προέλευση αὐτῶν τῶν ἐθίμων», γράφει ὁ Lasch¹⁶⁰. Πρόκειται για «προκατασκευασμένες ἀντιλήψεις», στὰ λόγια τοῦ King, οἱ ὁποῖες ἀναπαράγονται μὲ σχεδὸν τελετουργικὸ τρόπο¹⁶¹. Τί συμβαίνει ὅμως ὅταν ἡ δραματοποίηση ὑποκινεῖ τὸν φόβο καὶ τὸν ἔλεο; Μὲ βάση τὸν Ἀριστοτέλη, στὴν τραγωδία μὲ τὴν «ἀναγνώρισιν» προκαλεῖται συμπόνια καὶ φόβος¹⁶². Στὴν περίπτωση τοῦ King ὁ ἔλεος ὑποκινεῖται ἀπὸ τὶς ἀδικίες ποὺ οἱ Ἀφροαμερικανοὶ εἶχαν κληθεῖ νὰ ὑπομένουν. Συνεπῶς, οἱ θεατές (ἡ Ἀμερικανικὴ κοινωνία, στὸ σύνολό της), ὠθοῦνται στὴν κατάβαση, μέσω τῆς ὁποίας ἀναγνωρίζουν ὅτι ἡ φυλετικὴ ἀδικία ἀποτελεῖ μία ἐκδηλῆ μορφή ὕβρεως, ἡ ὁποία ὑποκινεῖται ἀπὸ τὶς δυνάμεις τοῦ ὑπόγειου νοῦ, ἀπὸ τὸ πάθος τῆς φιλαυτίας, ἀπὸ τὴν ἀκόρεστη βούληση τοῦ ἀνθρώπου γιὰ ἐξουσία καὶ κυριαρχία. Ὑπὸ διαφορετικὴ διατύπωση, ὅταν ἡ δραματοποίηση ὠθεῖ τὰ μέλη μιᾶς συλλογικότητας στὸν ὑπόγειο νοῦ, τὰ ἴδια ἔρχονται σὲ ἐπαφὴ μὲ τὶς δυνάμεις ποὺ καλλιέργησαν ἐκείνες τὶς κοινωνικὲς συνθήκες ἐντὸς τῶν ὁποίων ἡ φυλετικὴ ὕβρις διαιωρίζεται καθὼς ἀναπαράγεται παθητικὰ σὰν νόρμα. Στὴν Ὀδύσσεια τοῦ Ὀμήρου ὁ Τειρεσίας ἀποκαλύπτει ἔμμεσα στὸν Ὀδυσσεύα τὸ μυστικὸ τοῦ θανάτου του, μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ποὺ ὁ Ἀγαμέμνωνας τοῦ ἐξιστορεῖ τὰ πραγματικὰ αἷτια τοῦ θανάτου του: «Αἶγισθος τεύξας θάνατόν τε μόρον τε // ἔκτα σὺν οὐλομένη ἀλόχῳ, οἶκονδε καλέσσας, // δειπνίσσας, ὡς τίς τε κατέκτανε βοῦν ἐπὶ φάτνῃ, / ὡς θάνον οἰκτίστῳ θανάτῳ»¹⁶³. Ὅπως ὁ Ὀδυσσεύας βυθίζεται στὸν Ἄδη μὲ στόχο νὰ πληροφορηθεῖ τὰ πραγματικὰ αἷτια τοῦ θανάτου τοῦ Ἀγαμέμνονα, μὲ τὸν ἴδιο τρόπο τὰ μέλη μιᾶς συλλογικότητας εἰσδύουν στὰ σκοτεινότερα μονοπάτια τοῦ συλλογικοῦ τους (ὑπόγειου) νοῦ. Ἐκεῖ ἔρχονται σὲ ἐπαφὴ μὲ τὶς ψυχικὲς δυνάμεις, οἱ ὁποῖες ὑποκινοῦν τὴν ὕβρη καὶ –κατ’ ἐπέκταση– τὴν κοινωνικὴ ἀδικία στὴν πιὸ πλήρη της μορφή.

Ἐν κατακλείδι, ἡ δραματοποίηση ἀφυπνίζει τὴ συλλογικὴ νόηση ὅταν ἓνας πολιτικὸς πρωταγωνιστής (ὅπως ὁ King) γνωστοποιεῖ στὸ κοινὸ μὲ τρόπο ρεαλιστικὸ ὑπάρχουσες κοινωνικὲς ἀδικίες, μὲ ἄμεση συνέπεια τὰ μέλη μιᾶς συλλογικότητας νὰ ὀδηγοῦνται σὲ ἐνδοσκόπηση,

160. C. Lasch, *The True and Only Heaven... ὁ.π.*, σ. 131.

161. D. J. Garrow, *Bearing the Cross, Martin Lither King. Jr...*, ὁ.π., σ. 30.

162. Ἀριστοτέλους, *Ποιητικὴ, ὁ.π.*, σ. 134.

163. Ὀμήρου, *Ὀδύσσεια*, λ', στ. 409-12.

αναγνωρίζοντας τις βασικές αιτίες που όδηγησαν στην έδραίωση (και παγίωση) αυτών των άδικιών. Πιο συγκεκριμένα ο πρωταγωνιστής, μέσω της ικανότητάς του να απο-δημιουργεί το δικό του «εγώ», αποστρέφεται τη μνησικακία και την εκδίκηση, αναγνωρίζοντας την ικανότητα αλλά και την επιτακτική ανάγκη μετασχηματισμού του συλλογικού «εγώ», δηλαδή της απόρριψης των νορμών και των τρόπων συμπεριφοράς μερίδας μιᾶς κοινωνίας που νομιμοποιεί κάθε είδους άδικίες. Έχοντας βαθειὰ πίστη στον άνθρωπο, στο «φιλόανθρωπον» συναίσθημα (με βάση τον Στηθάτο)¹⁶⁴, στις αξίες της αγάπης και της ευκοσμίας, αντιπαραθέτει το υπάρχον συλλογικό εγώ με μία έξαγνισμένη του εκδοχή, απαλλαγμένη από την ύβριν του υπόγειου νοῦ. Ἡ προβολή του νέου αυτού συλλογικού εαυτού, μιᾶς κοινωνίας δηλαδή απαλλαγμένης από νόρμες που προσφέρουν ἠθική επικάλυψη σε κάθε είδους ὕβρη, στην υπάρχουσα πραγματικότητα, ἡ ὁποία συνθέτει τὸν υπάρχοντα συλλογικό εαυτό, ὑποκινεῖ τὸν διάλογο μεταξύ τῶν μελῶν τῆς ἴδιας τῆς κοινωνίας. Μέσω τοῦ διαλόγου, ἦτοι μέσω τῆς τριβῆς καὶ τῆς ἀντιπαραθέσεως ἀντιλήψεων καὶ στάσεων ἀπέναντι σε καίρια ζητήματα, αὐξάνονται οἱ πιθανότητες συλλογικῆς κάθαρσης ἐφ' ὅσον ἐνισχύονται οἱ δυναμικὲς τῆς ὀρθοκρισίας, τῆς ικανότητάς δηλαδή ἀρκετῶν μελῶν μιᾶς κοινωνίας νὰ ἀπορρίπτουν παγιωμένες στάσεις καὶ πεποιθήσεις, οἱ ὁποῖες νομιμοποιοῦν τὴν ὕβριν εἰς βάρος ἄλλων.

Ἐπίλογος

Ἀναλύοντας τὴ σκέψη τῆς Weil, ἐξετάσαμε τὴν ἐλευθερία σὲ συνάρτηση μὲ τὸν ἐξαγνισμό τοῦ «εγώ» ἀπὸ τὰ πάθη, ἀπὸ τὴ φιλαυτία καὶ τὴν ὕβρη, ὅπως αὐτὸς ἐπιτυγχάνεται μέσα ἀπὸ τὴν ἐπαφή μας μὲ τὸ ἀνώνυμο καὶ ἀπρόσωπο πεδίο. Σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ Weil, ἀναζητήσαμε προσεγγίσεις ἀναφορικὰ μὲ τὴν ἀπο-δημιουργία τοῦ «εγώ», οἱ ὁποῖες δὲν προτρέπουν στὴ φυσικὴ ἐξόντωση τοῦ εαυτοῦ. Ἀναλύοντας τὴ φιλοσοφία τοῦ Martin Luther King τοῦ νεώτερου, συνδέσαμε τὴ διαδικασία τῆς ἀπο-δημιουργίας μὲ τὴ Χριστιανικὴ ἀγάπη, μὲ τὸ «φιλόανθρωπον» συναίσθημα (κατὰ τὸν

164. Νικήτα Στηθάτου, *Περὶ Ψυχῆς*, ὁ.π., σ. 80.

Νικήτα Στηθάτο), με την *εὐκοσμία*, ένα ιδεώδες πού ἐκπληρώνεται μέσα ἀπὸ τὴ βαθειὰ πίστη στὶς δυνατότητες κάθε ἀνθρώπου νὰ ὑπερνικήσει τὴν ὕβριν. Μὲ βάση τὴ Weil, ὁ αὐτο-εξαγνισμὸς μέσω τῆς ἐπαφῆς με τὸ ἀπρόσωπο πεδίο ἐξυπηρετεῖ ἕναν ἄλλον σκοπό: τὸν ἐξαγνισμὸ μιᾶς συλλογικότητας, τὴν ἀποβολὴ παγωμένων ἀντιλήψεων οἱ ὁποῖες ἔμπρακτα νομιμοποιοῦν ἠθικὲς παραβάσεις καί, πιὸ συγκεκριμένα, τὴν αὐθαίρετη κυριαρχία συγκεκριμένων πληθυσμιακῶν ομάδων ἔναντι ἄλλων. Ὁ συλλογικὸς ἐξαγνισμὸς μέσω τῆς δραματοποίησης ὡθεὶ συγκεκριμένη μερίδα ἑνὸς πληθυσμοῦ στὴν ἀναγνώριση τῶν αἰτιῶν γιὰ τὶς ὁποῖες οἱ ριζωμένες αὐτὲς ἀντιλήψεις καλλιεργοῦν τὴν ὕβριν, φθάνοντας ἀκόμη καὶ στὴ ριζικὴ καταστρατήγηση πολιτικῶν, προσωπικῶν καὶ συλλογικῶν ἐλευθεριῶν σὲ ἄτομα πού βρέθηκαν στὴ δίνη τῆς καταστροφικῆς μανίας γιὰ παγίωση ἑνὸς ἰσχύοντος καθεστῶτος δεσποτικῆ καταναγκασμοῦ καὶ ὑποταγῆς. Ἡ δραματοποίηση καὶ ἡ πίστη στὶς ἀξίες τῆς εὐκοσμίας, ὅπως ἡ περίπτωση τοῦ Martin Luther King τοῦ νεώτερου ὑποδεικνύει, ἀποκαθιστοῦν τὴν ἀνθρώπινη ὀρθοκρίσια· ἐπισπεύδουν τὴν κατάβαση στὸν ὑπόγειο νοῦ ὅπου ἡ ἀναγνώριση τῶν ψυχικῶν κινήτρων (παθῶν), πού ὁδηγοῦν στὴν ἠθικὴ ἀποδοχὴ μορφῶν ὕβρεως, καθίσταται ἐφικτὴ.

Ὡστόσο, ὅπως κατέστη σαφὲς στὴν πρώτη ἐνότητα τοῦ ἄρθρου αὐτοῦ, ἕνα βελτιόδοξο πρόταγμα προτρέπει στὴν ἀνάληψη δράσεως με στόχο τὴν ὑπέρβαση τῆς ἔμφυτης ἀνθρώπινης τάσης πρὸς τὴν ὕβριν καὶ τὴν πρακτικὴ βελτίωση τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν, δίχως τὴν ἴδια στιγμή νὰ προσφέρει ἐγγυήσεις ἀναφορικὰ με τὴ θετικὴ ἔκβαση κάθε τέτοιας ἀνθρώπινης προσπάθειας. Μία βελτιόδοξη προοπτικὴ, ὅπως αὐτὴ πού συναντᾶ κανεὶς στὴ Χριστιανικὴ ἠθικὴ τόσο τοῦ King ὅσο καὶ ἄλλων Χριστιανῶν φιλοσόφων, ἔρχεται σὲ ρήξη με ὁποιαδήποτε ἰδέα φιλοδοξεῖ νὰ λυτρώσει ὀριστικὰ τὴν ἀνθρωπότητα ἀπὸ τὴν ὕβριν, ἀπὸ κάθε λογῆς ἠθικὲς παραβάσεις καὶ παρεκτροπές. Συνεπῶς, ἡ ἀπο-δημιουργία καὶ ἡ κάθαρση τοῦ ἑαυτοῦ, παρ' ὅτι ἀποκαθιστοῦν τὴν ὀρθοκρίσια, τὴν ἰκανότητα τοῦ ἀνθρώπινου νοῦ νὰ ἀπομακρύνει πεποιθήσεις πού νομιμοποιοῦν τὴ φιλαυτία, τὸ πάθος γιὰ κυριαρχία καὶ κάθε ἔκφραση τῆς ἔμφυτης ἀνθρώπινης ὕβρεως, ταυτόχρονα αὐτὴ ἡ διαδικασία δὲν δύναται νὰ προσφέρει ἀπόλυτη προστασία ἀπὸ κάθε εἶδους πειρασμό. Ὑπὸ διαφορετικὴ διατύπωση, ἡ δικαιοσύνη, σύμφωνα με τὴν Weil, δὲν ἀποτελεῖ παρὰ ἀποτύπωμα τῆς ἀπρόσωπης καὶ θεϊκῆς τάξεως τοῦ

σύμπαντος στὸν ἐπίγειο κόσμῳ¹⁶⁵. Ὡς ἐκ τούτου, ἕνας ἡγέτης μπορεῖ νὰ αἰσθανθεῖ αὐτὴν τὴ θεϊκὴ (καὶ συνεπῶς τέλεια) δικαιοσύνη μόνον ὅταν συνδέει τὸν ἑαυτό του μὲ τὸ ἀπρόσωπο πεδίο (μὲ τὴ θεϊκὴ τάξη). Αὐτὴ ἢ ὑπόθεση θὰ μπορούσε εὐκόλα νὰ μᾶς παρασύρει σὲ μία ὀπτιμιστικὴ πίστη, τὴν ὁποία ἀρκετὲς χριστιανικὲς αἱρέσεις καὶ ὑπο-αἱρέσεις εἶχαν κατὰ καιροὺς ἀσπασθεῖ, σύμφωνα μὲ τὸν Passmore¹⁶⁶ (ἀντίληψη πού, ὅπως ἀναφέραμε στὴν πρώτη ἐνότητα αὐτοῦ τοῦ ἄρθρου, εἶχε ἐνστερνισθεῖ τόσο ἡ Weil καὶ ὡς ἕναν βαθμὸ ὁ Ἅγιος Μάξιμος), βάσει τῆς ὁποίας κάθε Χριστιανὸς δύναται νὰ ὀδηγηθεῖ στὴν τελειότητα ἂν ἀποσυρθεῖ ὀριστικὰ ἀπὸ τὰ ἐγκόσμια καὶ ἂν ἀποκοπεῖ ἀπὸ τὴν ὑλικὴ ζωὴ, φθάνοντας καὶ τὸ φυσικὸ σῶμα ἀκόμη καὶ στὸν θάνατο¹⁶⁷. Σύμφωνα μὲ τὸν Γνωστικισμὸ, οἱ ἄνθρωποι θὰ μπορούσαν νὰ τελειοποιηθοῦν μόνον ἂν ἀπελευθερώσουν τὸν ἑαυτό τους ἀπὸ τὴν ὕλη¹⁶⁸. Γιὰ τὸν Θωμᾶ τὸν Ἀκινάτη, τὰ ἀνθρώπινα ὄντα μποροῦν νὰ ἐπιτύχουν μόνον «κάποια τελειότητα» ὁ ἐπίγειος ἀνθρώπινος βίος εἶναι ἀπόλυτα συνυφασμένος μὲ τὸ σφάλμα, τὸ ὁποῖο κανένα ἀνθρώπινο ὄν δὲν δύναται νὰ ἀποφύγει πλήρως ὅσο κοντὰ καὶ ἂν βρίσκεται στὸν Θεό¹⁶⁹. Ἐπιπλέον, ἡγέτες πού πρωταγωνιστοῦν σὲ κινήματα κοινωνικῆς ἀνυπακοῆς (ὅπως ὁ King), μὲ βάση τὴν Arendt, δροῦν πάντοτε μέσα στὰ πλαίσια μιᾶς ὁμάδας ἢ συλλογικότητας¹⁷⁰. Βρίσκονται, μὲ ἄλλα λόγια, σὲ συνεχῆ ἐπαφὴ μὲ τὴν κοινωνία, μὲ τὸν ἐγκόσμιο (δημόσιο) βίον τῶν ἀνθρώπων. Συνεπῶς, τὴ διαδικασία τῆς ἀπο-δημιουργίας τοῦ «ἐγώ», τῆς ἀποβολῆς προκαταλήψεων πού νομιμοποιοῦν ἀνθρώπινες ἐπιδιώξεις, οἱ ὁποῖες πηγάζουν ἀπὸ τὰ πάθη, ἀπὸ τὸν ὑπόγειο νοῦ, ἔρχεται νὰ ἀντισταθμίσει ἢ ἐπαφὴ μὲ τὸ ἐγκόσμιο περιβάλλον, στὸ ὁποῖο κυριαρχεῖ ἡ ὕβρις. Ἐπομένως, ὁ πρωταγωνιστής (ὁ ἡγέτης ἐνὸς κινήματος πολιτικῆς ἀνυπακοῆς, στὴ δική μας περίπτωσι) βρίσκεται ἐκτεθειμένος στὰ πάθη καὶ τοὺς πειρασμοὺς τοῦ ἐγκόσμιου βίου, στὴ μνησικακία, τὴ φιλαυτία καὶ τὴν ἐκδικητικότητα πού τὸ

165. Simone Weil, *An Anthology...*, ὁ.π., σ. 98.

166. J. Passmore, *The Perfectibility of Man*, Liberty Fund, Indianapolis 2000, σ. 223.

167. Ὁ.π.: πρβλ. J. Gray, *Black Mass: Apocalyptic Religion and the Death of Utopia*, Penguin Books, London 2007, σ. 15.

168. J. Passmore, *The Perfectibility of Man...*, ὁ.π., σ. 123.

169. Ὁ.π., σ. 153.

170. Hannah Arendt, *Crises of the Republic*, Harvest, New York 1969, σ. 55.

κοινωνικό περιβάλλον ἐνδέχεται νὰ ἐκτρέφει εἰς βάρους ἄλλων μελῶν τῆς ἴδιας τῆς κοινωνίας. Παρ' ὅτι ὅμως ἓνας τέτοιος πρωταγωνιστὴς δὲν εἶναι πλήρως προστατευμένος ἀπὸ τὶς ἐξάρσεις τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν, ἡ ἐπιμονή, ἡ ἀνθεκτικότητα καὶ ἡ ἠθικὴ του νηφαλιότητα, ἡ προσκόλλησή του στὸ ἰδεῶδες τῆς εὐκοσμίας, καλλιεργοῦν καὶ γονιμοποιοῦν τὸ κατάλληλο ἔδαφος ἐντὸς τοῦ ὁποίου δύνανται νὰ ἀναδυθοῦν οἱ συνθηκὲς γιὰ τὴν ἐδραίωση τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς δικαιοσύνης.

SUMMARY

The profound anthropocentrism of popular eucosmia and the notion of freedom in relation to katharsis: *from Aristotelian thought and ancient drama to the Christian ethic of love; from Simone Weil to Martin Luther King Jr.*

By Michail Theodosiadis, *PhD*
Goldsmiths, University of London
& Medici Archive Project (Early Modern Greek Culture Program)

This article discusses Martin Luther King Jr's life and philosophy, which have enabled him to lead a successful campaign of civil disobedience against the hubris of racism, widely embraced by sections of the Southern American white populace. King's exposure to the religious tradition of the black church converted his suffering into an opportunity for introspection, through which he acquired the psychical enlightenment to inspire and motivate large numbers of black and white southerners to mobilize for racial justice. This process of introspection connects us with 'the impersonal realm', according to Simone Weil, which stimulates self-purification, the process whereby biases, resentments and selfish pursuits (which legitimise despotic exploitation and deprivation of political, collective and individual freedom) are effectively removed from the 'I'. Self-purification is associated with popular *eucosmia*, the unconditional faith in the 'common people', in the individual worth of each human being, who can acquire the capacity to exercise judgment over hubris as a free human being. In other words, this article discusses King's emphasis

on love (or *agape*), his deep endorsement of popular *eucosmia* (in my terms), which derives from his Christian philosophical endeavors, in relation to the philosophy of Niketas Stethatos and Maximus the Confessor. Elements of popular *eucosmia* can be also identified in ancient Greek poetry and drama. Moreover, popular *eucosmia* incites dramatization, which inspires collective self-purification. Through this process the primary causes of hubris, freedom, the primary causes of racial injustices (in King's case), are brought to the surface of social becoming.